

Муниципалдыг бюджеттиг ооредилге чери ортумак
ооредилге чери Кок-Хаак суурнун Каа-Хем кожууннун школазы

ЗУВР ШИИТПИРИ езугаар:

Б.Э.Демек
«30» 08 2023ч.

БАДЫТКААН

Школа директору:

С.Б.Тонмалаар
«01» 09 2023ч.



2023-2024 ооредилге чылында
5-тен 9 класска чедир тыва чогаал эртеминге
ажылчын программалар

Башкызы: Тожю Чинчи Михайловна

Кок-Хаак-2023

ТАЙЫЛБЫР СӨС

Төрээн чогаал эртемийн өөрөдилге-методиктиг комплекзинге хамааржыр ажилчын программа «Кол ниити өөрөдилгениң 5–9 класстарыңа «Төрээн (тыва) чогаал» эртемийн чижек өөрөдилге программасыңа» (улаштыр – Программа) даянып, 5-7 класстарның «Төрээн чогаал», 8-9 класстарның «Тыва чогаал» өөрөдилге номнарыңа дүүштүр кылдынган.

Өөрөдилгениң Федералдыг күрүне стандартызының (улаштыр – ӨФКС) «Родной язык и родная литература» деп өөрөдилге кезээнде киирген «Төрээн чогаал» эртемийн шийгээткенениң түңнелдерин кичээнгейге алган. Программада Россия Федерациязының хамаатызының мөзү-шынар сайзыралыңа болгаш кижизидилгезинге хамаарышкан Концепциясында айыттынган чүүлдерни болгаш Тыва Республиканың регионалдыг, этнокультурлуг онзагайларын, ол ышкаш Россия чоннарының хамааты ниитилелинге хамаарышкан эп-сеткил каттыштырылгазы, культуралар аразында чөптүг харылзаа тургузар сорулгаларының бүгү байдалдарын барымдаага ап, өөренип көргөн.

Чижек Программаның кол таваа кылдыр дараазында хоойлу, доктаал, саавырлар алдынган:

- Конституция Российской Федерации (с изменениями на 01.07.2020 г.) ст. 26;
- Федеральный закон от 29 декабря 2012 г. № 273-ФЗ «Об образовании в Российской Федерации»;
- Федеральный закон от 03.08.2018 г. № 317-ФЗ «О внесении изменений в статьи 11 и 14 Федерального закона «Об образовании в Российской Федерации»;
- Приказ Министерства образования и науки РФ от 17 декабря 2010 г. № 1897 «Об утверждении федерального государственного образовательного стандарта основного общего образования» (в редакции приказа Минобрнауки России от 31 декабря 2015 г. № 1577);
- Конституция Республики Тыва (с изменениями на 12.04.2019

г.) ст.5, 24;

– Закон ВХ-I «О языках в Республике Тыва» от 31.12.2003 г. № 462 (с изменениями на 12.04.2019 г.);

– Закон Республики Тыва от 21.06.2014 г. № 2562 ВХ-1 «Об образовании в Республике Тыва» (с изменениями на 02.06.2019 г.).

ТӨРЭЭН (ТЫВА) ЛИТЕРАТУРА ЭРТЕМИНИҢ НИИТИ ХАРАКТЕРИСТИКАЗЫ

Төрээн (тыва чогаал) эртеми – Тыва Республиканың школаларының өөредилге планында кирип турар кол эртемнерниң бирээзи. Уругларның делегей көрүүшкүнүн делгемчидеринге, хамааты туружун тодарадырынга, угаан- бодалын, иштики сагыш-сеткилин хевирлээринге ук эртемниң салдары улуг. Россия Федерациязында өөредилге адырында «2100 чылдың школазы» төлевилелдин чугула угланышкыннарының бирээзи уругларны амыдыралга белеткеп каары бооп турар. Школага шиңгээткен билиин амыдыралга чөптүг ажыглап, ниитилелге бодун таарымчалыг алдынып база шын ужур-уткалыг чурттап билир кижини белеткээринге эртем бүрүзү аразында харылзаалыг, өөредилге болгаш кижизидилге ужур-уткалыг.

Чогаал эртеми – амыдыралдың көрүнчүү, ындыг болганда, төрээн (тыва) чогаал эртемин өөредириниң сорулгалары, оларны боттандыраарының ажылдары тыва чогаал эртемин амыдырал-биле холбаалыг, Россия чоннарының болгаш даштыкы чогаалчыларның чогаалдары-биле деңнелгелиг ханы сайгарып билир, бүгү талалыг сайзыраңгай, бедик культуралыг, чараш мөзү-бүдүштүг, чогаадыкчы арга-шинектиг кижини хевирлээринче угланган.

Тыва чогаал кичээлдериниң өзээн национал литератураның алдын фондузунда кирген чогаалдар тургузуп турар.

Чечен чогаал кижиниң сагыш-сеткилиниң хөй янзы талаларын эскерип шинчилээринге, амыдыралды үнелээринге, долгандыр турар бойдуска хумагалыг, мөзү-бүдүжү чараш болурунга өөредир аргалыг база уран чүүлдүн өске-даа хевирлери дег, уругларның эстетиктиг көрүжү делгем болурун

быжыглаар өөредиглиг болгаш кижизидикчи салдарлыг. Уругларның делегей көрүүшкүнүн делгемчидип, эстетиктиг негелделерин хандырып, хамааты туружун хевирлевишаан, бодунга болгаш ниитилел долгандыр хүрээлелге чөптүг хамаарылгалыг, ханы угаап боданып амыдыраарын чогаал кижизидер. Чечен чогаал-биле харылзаа уругларның угаап-боданыр арга-шинээн сайзырадыр. Чогаалчының делегейи, ооң чогаал бижиир аян-хөөнү-биле чоок таныштырар арганы уругларга бербишаан, чогаал чоннуң амыдыралындан, улустуң аас чогаалындан, орус болгаш делегейниң классиктиг литературазындан үндезинин ап турарын башкы билиндирер. Бодун долгандыр турар чүүл бүрүзүн үнелеп чурттаарын сүмелээн кандыг- даа чогаал уругнуң билиин делгемчидер, делегей-биле харылзааны тудуп өөрениринге чаңчыктырар. Ук харылзаалар уругларны орус болгаш делегей литературазының шылгараңгай чогаалдары-биле чооктаныштырарынга, тыва чогаалды кожа-хелбээ чоннарның чогаалдары-биле деңнеп, чоок болгаш ылгалдыг талаларын тодарадып өөрениринге чаңчыктырар.

Амыдыралды чүгле сеткил-хөлзээшकिनниг хүлээп эвес, а янзы-бүрү талаларындан медреселдиги-биле сайгарып чаңчыгарын уругларга өөредири – төрөөн чогаал эртемниң сорулгазы, ынчангаш чогаалды төөгү, бойдус, философия, психология, педагогика, уран чурулга болгаш өске-даа эртемнер-биле холбаштырып, сайгарып шингээттирери дыка чугула. Ынчангаш чогаал эртемни «кижи дугайында эртем», «амыдыралдың ному», «уран-чечен шинчилел» деп адап турары анаа эвес.

Өөредилгениң «Филология» кезээнде «төрөөн (тыва) чогаал» болгаш «төрөөн (тыва) дыл» эртемнери аразында сырый холбаалыг, ук эртемни өөренигинин түңнелинден төрөөн дылынга ынаа, хумагалыы, тыва чогаалды, Тываның төөгүзүн, алдарлыг кижилерин билир арга-шинээ тодараттынар. Тыва чуртунуң ёзулуг хамаатыларын хевирлээр өөредилге болгаш кижизидилге айтырыглары ийи эртемни Тываның төөгүзү, географтыг девискээри дугайында болгаш өске-даа эртемнерни сырый холбаштырып өөрткенинден боттаныр. Уругларның аас болгаш бижимел чугаазын

байыдары, кандыг-даа байдалдарга дүүштүр чугаа культуразын сагып билири, харылзажылганың шын, чогумчалыг талаларын ажыглап шыдаар арга, мергежилдерни шиңгээттирери чогаал болгаш дыл кичээлдериниң чергелешкек үндезин сорулгалары болуп турар. Ындыг болганындан чогаал дылының уран-чечен аргаларын ханы сайгартып өөредир ажылдар сөс бүрүзүнүң онзагайын эскерер, лексиктиг уткаларынга дүүштүр аас болгаш бижимел чугаага төрөөн дылының чаражын илередип билиринге, чөптүг ажыглаарынга, лингвистиктиг ханы сайгарылгалыг ажылдарны кылып өөрениринге, боданырынга уругларны чаңчыктырар, кижизидер.

5-ки класстан эгеллеп уруглар мурнунда класска өөрөнгөн билиглерин улам быжыглап, улаштыр кол ниити өөредилгениң негелделеринге дүүшкен литература теориялыг терминнер-биле таныжар, чечен чогаалдың дылының чурумалдыг аргаларының чогаалга салдарлыын илередип, найырал, төөгү, бойдус камгалалы болгаш өске-даа темаларга бижиттинген чогаалдар-биле таныжылгазын уламчылап, сайгарып өөренир.

ТӨРЭЭН (ТЫВА) ЛИТЕРАТУРА ЭРТЕМИН ӨӨРЕДИРИНИҢ СОРУЛГАЛАРЫ

Сорулга: төрөөн (тыва) чогаал эртеминге даянып, сагыш-сеткил, делегей көрүүшкүнү делгем, чаагай үзел-бодалдыг, чогаадыкчы арга-шинектиг, кижилер аразында харылзажылганың бүгү талалыг кылдыныгларын билир, бедик хамааты туруштуг кижини өөредип, кижизидип, сайзырадырынга *таарымчалыг байдалдарны тургузары*.

Сорулгаларын күүседириниң аргалары:

– амыдыралды бүгү талалыг онзагай көргүзөр уран чүүлдүң бир хевири болур чечен чогаалды чүгле сагыш-сеткил хайныышкыны-биле хүлээп номчуурун эвес, а номчаанын ханы сайгарып, бодунуң бодалын (туружун) бадыткалдыг тайылбырлап база өскелерниң туружун (бодалын) дыңнап, өөренип, деңнеп өөрениринге чаңчыктыары;

– чогаал, сөзүглел төрөөн чонунуң ыдыктыг үнелериниң, чаңчылчаан амыдыралының үндезинин илереткен чепсек дээрзин билиндирери;

– төрөөн (тыва) болгаш Россия чоннарының биче буурай база делегей чоннарының чогаалдарын сайгарып өөрениринге төрөөн дылдың үнезин, ооң эгээртиңмес байлаан медеделдии-биле ажыглап өөренирин билиндирер ажылдар;

– чечен чогаал авторнуң онзагай, бот-тускайлаң, уран-чечен делегейи, уран чүүлдүң бир хевири дээрзин таныштырар ажылдар;

– чогаал эстетиктиг болгаш мөзү-шынар илередир чепсек дээрзин тодарадыр ажылдар;

– тема болгаш идеяны тодарадырынга сөзүглелдин ужур-утказын, дылының уран чурумалдыг аргаларының, тургузуунуң онзагайын, бижиттинген аянын тодарадыр ажылдар;

– тыва чогаалды өске чогаалдар-биле, уран чүүлдүң өске хевирлери-биле деңнеп сайгарар ажылдар;

– уругларның чогаадыкчы арга-шинээн сайзырадыр ажылдар;

– класска азы бот-тускайлаң номчаан чогаалдарынга хамаа-рыштыр шүгүмчүлелдиг чүүлдерни, үнелелдерни бодунуң деңнели-биле угаап-бодап, шын чугаалап, бижип өөрениринге чаңчыктырар ажылдар;

– чогаалда чуруттунган амыдыралды бүгү талазындан өөренип көрүп, чогаал маадырларынга, хөделиишкиннеринге хамаарыштыр бодунуң хамаарылгазын, туружун илередип өөренирин хевирлээр ажылдар;

– аас болгаш бижимел ажылдарга бодалын чогаал сөзүглели-биле бадыткап, тода илередип өөредиринге угланган ажылдар;

– бижимел чугааның хевирлерин (тоожуушкун – бердинген чижекке дүүштүр сөзүглелди тургузары; угаап-сайгарары – айты-рыгларга бижимел харыы бээри; тодарадып бижири – маадырның ха-рактеристиказын тургузары) күүседип өөрениринче угланган ажылдар;

– бодунуң көрүжү-биле сөзүглел чогаадып шыдаар база чуруктарга даянып, чогаадыкчы арга, мергежилди сайзырадыр ажылдар;

– өске чоннарның ёзу-чаңчылдарын сонuurгаар, кижилер-биле эптиг-чөптүг харылзажылганы кижизидеринче угланган ажылдар;

– кандыг-даа чогаалдарны номчуп, амыдыралчы билиглерни шингээдип ап, хостуг үезин шын ажыглап өөредир ажылдар;

– чечен чогаал – чогаалчының (авторнуң) делегейи, ооң амыдыралды номчукчуга таныштырарының хуу көрүжү дээрзин уругларга таныштырары, угаан-медерелинге быжыглаар ажылдар;

– номчаан чүүлүн сайгарылгалыг хүлээп ап көрүп, бодунуу-биле тайылбырлап билиринге чаңчыктырар ажылдар;

– чечен чогаалды медерелдиг, утказын ханы билип номчууру ажыктыг, өөредиглиг, кижизидилгелиг дээрзин билиндирип, бот-тускайлаң ном номчуурунга хереглелин хандырып, чаа чогаалдарны сонuurгап номчуурунга кижизидер ажылдар;

– тыва дылынга, ёзу-чаңчылдарынга хумагалыг болурун кижизидер ажылдар;

- чогаалдарга болгаш уран чүүлдүн өске хевирлеринге даянып, кижизиг аажы-чаңга, хамааты бот-медерели бедик, төрөөн чуртунга шынчы чорукка кижизидер ажылдар;
- өөреникчилерниң аас болгаш бижимел чугаазын сайзырадыр ажыл-чорудулга.

ТӨРЭЭН (ТЫВА) ЛИТЕРАТУРА ЭРТЕМИНИҢ ӨӨРЕДИЛГЕ ПЛАНЫНДА ТУРУЖУ

Россия Федерациязының өөредилге черлеринге чогаал эртемин албан өөредирсүмө ёзугаар өөредилгениң Федералдыг базистиг планында кол ниити болгаш ортумак (долу) өөредилгеге төрөөн (тыва) чогаал эртемин шиңгээдир 4 дугаар вариантыны боттандырамынче угландырган турган¹. Ук вариант ёзугаар төрөөн(тыва) чогаалды өөредириниң хуваалдазын 5–9 класстарга тустузунда 102 шакка үлелгелиг берген.

Россия Федерациязының өөредилге яамызының *доктаалдары болгаш дужаалдары* база Россия Федерациязының өөредилге черлеринге чижек өөредилге планнарынга, Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем яамызының кол ниити болгаш ортумак (долу) өөредилгеге төрөөн (тыва) чогаал эртемин шиңгээдиринге шактар үлелгезинге чаңгыс эвес өскерилгелер тургулай бээрин болгаш ажылчын программаның тургузукчуларынга ортумак байдалды тургузарын чугулага ап, бердинген Программада төрөөн (тыва) чогаал эртемин өөрениринге 68 шакты чижеглейкылган.

ТӨРЭЭН (ТЫВА) ЛИТЕРАТУРА ЭРТЕМИНИҢ УЖУР-УТКАЛЫГ КЕЗЭЭ

5 КЛАСС

Улустуң аас чогаалы

Тоолдар. Дириг амытаннар дугайында тоолдар: «Чеди иелиг Чес-Мыйыс», «Кускун биле үгү».

Хуулгаазын тоолдар: «Тос оолдуг Доктагана кадай».

Анаа тоолдар: «Чаңгыс ой аъттыг үш алышкы», «Балыкчы Багай-оол».

Фольклор. Үлегер домактар болгаш чечен сөстөр. Тывызык.

Авторлуг тоолдар.

Кудажы К-Э. К. «Кым эң ажыктыгыл?».

Сюрюн-оол С. С. «Карактар дугайында маргылдаа». Чулдум Ч. М. «Тарааның тывылганы».

Эргеп М. С. «Хек чүгө ыраажы болганыл?», «Чартык арбай».

Тыва проза

Куулар Н.Ш. Тоожу «Танаа-Херелдин чуртунда» (шилиттинген эгелер).

Кужугет М. А. Чечен чугаа «Азыранчып чорааш...». Саган-оол О. К. Чечен чугаа «Эжишкилер».

Сарыг-оол С.А. “Эдер амытаннар” (тоожудан эге).

Сувакпит О. О. Чечен чугаа «Аът чарыжы».

Суван Ш. М. Тоожу «Хүн-Херелден аалчылар», чечен чугаа «Кара-Баштыг».

Сюрюн-оол С. С. Чечен чугаа «Ус-кушкаш».

Өлчей-оол М.К. “Тергелиг аът” (“Хөөрээрниң чугаалары” деп номдан).

Чадамба Л. Б. Тоожу «Аян-чорук» (шилиттинген эгелер). Эргеп М. С.

Тоожу «Өдүгенде чайлаг» (шилиттинген эгелер). **Тыва поэзия**

Иргит Л. Х. Басня «Теве».

Кюнзегеш Ю. Ш. Шүлүк «Сиген шөлүнге», «Эзимнерниң ыры». Лудуп

Р. Д. Шүлүк «Таваар, маажым бадып келгеш...».

Пюрбю С. Б. Шүлүк «Ынак Тывам». Серен С. С. Басня «Ном биле Портфель».

Сарыг-оол С. А. Шүлүк “Ном”, «Маадыр Чүргүй-оол».

Сувакпит О. О. Шүлүк «Россияга алдар», «Кечил-оолдун солдаттары»; басня «Арзылаң биле Пар».

Үержаа А. (А. Ү. Кужугет). Шүлүк «Ие дылым».

Тыва драматургия

Донгак Э. Л. Шии «Буянныг амытаннар».

Россия чоннарының литературазы. Делегей литературазы.

Леонардо да Винчи. Притчалар. «Итпиктер болгаш оларның оолдары», «Пеликан».

Муса Джалиль. Шүлүк «Укчугаштар».

Санги В. М. Тулаага ужуражышкын («Баштайгы олча» / “Время добычи” деп номдан).

Литература теориязы

Деңнелге. Улустуң аас чогаалы. Тоолдар. Эпитет. Үлегер домактар болгаш чечен сөстөр. Тывызыктар. Пейзаж. Авторлуг тоолдар. Диригжидилге. Басня.

Шээжилээр чогаалдар

Кюнзегеш Ю. Ш. «Сиген шөлүнде». Сарыг-оол С. А. «Ном». Сувакпит О. О. Басня «Арзылаң биле пар», шүлүк «Россияга алдар». Үержаа А. Шүлүк «Ие дылым».

6 КЛАСС

Улустуң аас чогаалы

Мифтер болгаш тоолчургу чугаалар.

«Ай, хүн», «Үгер канчап дээрже үне бергенил?», «Кижини канчап эң-некүштүг амытан болганыл?», «Чеди-Хаан сылдыс», «Күскениң чылга киргени», «Үттүг-Хая дугайында тоолчургу чугаа», «Хайыракан дагларының дугайында», «Теве-Адар».

Төөгү чугаалар. «Амыр-Санаа дугайында төөгү чугаа», «Кыры сөөгү», «Хөөмейлээр Бүдүкпен».

Улустуң ырлары. «Кадарчы», «Ала караан дешкен болза», «Межегей», «Самагалдай», «Хандагайты», «Очалаңдан кедилерин», «Тооруктуг долгай тандым», «Өдүген-Тайга», «Чашпы-Хем». «Алды баштыг Кара-Дагны», «Дөге-Баары».

Улустуң ырлары. Кожамыктар.

Алгыш-йөрээлдер. Хам алгыштары.

Авторлуг тоолдар. Сарыг-оол С. А. «Агар-Сандан ыяш».

Тыва проза

Дуюнгар М. М. Чечен чугаа «Хлеб».

Сарыг-оол С. А. Чечен чугаа «Ол-ла Маскажык».

Сувакпит О.Ө. Чечен чугаа «Буянның сергези».

Суван Ш. М. Чечен чугаа «Кижини-Бүрүс», «Азыранды».

Тока С. К. Роман «Араттың сөзү» (шилиттинген эгелер). Ойдан-оол Х. М. Тоожу «Эзир» (шилиттинген эгелер).

Тыва поэзия

Даржай А. А. Шүлүк «Өгге йөрээл». Доржу М. Б. Шүлүк «Экии, Тывам!».

Козлова С. В. Шүлүк «Аъттыг-шеригжи кыс». Кудажы К-Э. К. Басня

«Маргылдаа».

Молдурга С. Б. Шүлүк «Амытаннар чылы». Сарыг-оол С. А. Шүлүк «Күс».
Сүрүн-оол С.С. «Аът биле оор».

Тыва драматургия

Көк-оол В. Ш. Ши «Чаргы». Танова Е. Т. Ши «Илбилиг согун».

Россия чоннарының литературазы. Делегей литературазы.

Братья Гримм. Тоол «Ак чылан». Бурят улустун аас чогаалы. Алтаргана.
Крылов И. А. Басня «Шиижек биле көгө буга».
Неверов А. С. Тоожу «Аыштыг-чемниг Ташкент хоорай» (шилиттинген эгелер).

Оралбаев У. О. Шүлүк «Тыва черге мөгейиг».

Литература теориязы

Мифтер, тоолчургу чугаалар болгаш төөгү чугаалар. Ыр, кожамык дугайында билиг. Тыва улустун ырылары. Гипербола болгаш литота дугайында билиг. Басня дугайында билиг. Чогаал маадырының дугайында билиг. Проза болгаш шүлүк чогаалының ылгавырлыг талалары.

Шээжилээр чогаалдар

Доржу М. Б. Шүлүк «Экии, Тывам!». Кудажи К-Э. К. Басня «Маргылдаа». Сарыг-оол С. А. Шүлүк «Күс».

Тока С. К. Тоожу «Араттын сөзү» («Мерген» деп эгеден үзүндү).

7 КЛАСС

Улустун аас чогаалы

Маадырлыг тоолдар (эпос). «Танаа-Херел» «Бокту-Кириш, Бора-Шээлей».

Тыва проза

Бадра И. У. Роман «Ужудукчу Кидиспей» (шилиттинген эгелер). Доржу М. Б. Чечен чугаа «Дайынныг кино көргөш».

Иргит И. Б. Чечен чугаа «Эргим Уля угбай». Кенин-Лопсан М. Б. Тоожу «Хайыралыг Калчан-Шилгим» (шилиттинген эгелер).

Кудажи К-Э. К. Тоожу «Кызыл-Бөрттүг» (шилиттинген эгелер); чечен чугаа «Степан Сарыг-оолдун плантациязы».

Пюрбю С. Б. Тоожу «Эргеппей дугайында тоожу» (шилиттинген эгелер).

Саган-оол О. К. «Найырал».

Сарыг-оол С. А. Чечен чугаа «Соругга», роман «Аңгыр-оолдун тоожузу» (шилиттинген эгелер).

Суван Ш. М. Чечен чугаа «Чээн оол».

Тока С. К. Роман «Араттын сөзү» (шилиттинген эгелер).

Ховенмей Б. Д. Чечен чугаа «Чүү болганыл?» (шилиттинген эгелер).

Тыва поэзия

Кужугет М. А. Шүлүк «Бак сагыш башка халдаар».

Даржай А. А. Шүлүк «Авамга», шүлүк «Ровнога төрүттүнген шүлүктөр».

Доржу М.Б. Шүлүк «Аас чогаалы».

Лудуп Р. Д. Шүлүк «Улаастайга», «Чавыс-чавыс көжүп чоруур булуттарлыг».

Пюрбю С. Б. Шүлүк «Төрээн дылымга». Сарыг-оол С. А. Шүлүк «Алдан-маадыр». Серен-оол В. С. Шүлүк «Каң-кыс».

Сувакпит О.Ө. «Ыылар», «Сат Бүркей дугайында баллада».

Тыва драматургия

Кудажы К-Э. К. Шии «Он бир».

Россия чоннарының литературазы. Делегей литературазы.

Цэдэв Дожоогийн. Шүлүк «Гобиде өг». Элляй С.

Р. Шүлүк. «Экии, тыва чонум!».

Литература теориязы

Маадырлыг тоолдар (эпос) дугайында билиг. Чогаалдың темазы болгаш идеязы. Чечен чугаа дугайында билиг. Тоожу дугайында билиг. Композиция болгаш сюжет дугайында билиг. Шүлүк дугайында билиг. Шии дугайында билиг.

8 КЛАСС

Тыва проза

Байсалова З.С. Чечен чугаа «Тайга ээзи».

Доржу М.Б. Новелла «Даг эзири».

Дуюнгар М. М. Чечен чугаа «Авамның тону».

Кудажы К-Э. К. Тоожу «Тараа» (шилиттинген эгелер), «Таңдыкежи»

Куулар Ч. Ч. Тоожу «Шораан» (шилиттинген эгелер).

Танова Е. Т. Тоожу «Иениң салым-хуузу» (шилиттинген эгелер).

Ховалыг М. Б. Тоожу «Ыдыктаан тук» (шилиттинген эгелер).

Чамыян К. Д. Тоожу «Ханы дазыл» (шилиттинген эгелер).

Тыва поэзия

Даржай А. А. Сонет «Авамга чечээм».

Доржу М.Б. Шүлүк «Аас чогаалы».

Кенин-Лопсан М. Б. Шүлүк «Хүттүң ужары» (өөрлөш шүлүктеншилилге).

Кюнзегеш Ю. Ш. Шүлүк «Чөөн чүктүң кижизи мен», шүлүк «Дыт».

Намзырай З. А. Шүлүк «Дуруяалыг шөл», шүлүк «Авам мени манап орар»

Сарыг-оол С. А. Шүлүк «Херээжен», шүлүк «Авамның ынак оглу», шүлүглел «Улуг-Хемим» (шилиттинген эгелер).

Сюрюн-оол С. С. Шүлүк «Ырла, Хемчик».

Уержаа А. (А. У. Кужугет). Шүлүк «Ажыл», шүлүк «Үш чүс харлыг кускуннуң чагыы».

Ховалыг А. Х-О. Шүлүк «Үш үнө».

Тыва драматургия

Кок-оол В. Ш. Шии «Самбажык».

Сарыг-оол С. А. Либретто «Чечен биле Белекмаа» (шилииттингенэгелер).

Россия чоннарының литературазы. Делегей литературазы.

Неверов А. С. Тоожу «Аыштыг-чемниг Ташкент хоорай» (шилииттинген эгелер).

Пушкин А.С. Шүлүк «Тураскаал».

Шиллер Ф. И. Шии «Кара сагыш болгаш ынакшыл» (шилииттинген эгелер).

Чогаал теориязы

Шүлүглел дугайында билиг. Шии дугайында билиг. Барымдаалыгчогаалдар дугайында билиг.

Шээжилээр чогаалдар

Кюнзегеш Ю. Ш. Шүлүк «Чөөн чүктүн кижизи мен».

Кенин-Лопсан М. Б. Шүлүк «Хүттүн ужары» (шилилге-биле).

Кудажы К-Э. К Тоожу «Тараа» (шилилге-биле).

Куулар Ч. Ч. Тоожу «Шораан» (шилилге-биле).

Сарыг-оол С. А. Шүлүглел «Улуг-Хемим» (шилилге-биле), шүлүк «Херээжен»; шүлүк «Авамның ынак оглу».

Сарыг-оол С. А. Либретто «Чечен биле Белекмаа» (шилилге-биле).

9 КЛАСС

Эрте-бурунгу түрк бижимел

«Күлтегин» («Күлтегинге тураскааткан биче бижик»). «Означенноесуурдан тывылган бижик».

Тыва проза

Даржай А. А. Тоожу «Онгар» (шилииттинген эгелер), чечен чугаа «Онрубль».

Куулар Н. Ш. Тоожу «Аңнаашкын соонда болчаг» (шилииттингенэгелер).

Саган-оол О. К. Тоожу «Арат чоннуң мурнундан» (шилииттинген эгелер).

Сарыг-оол С. А. Тоожу «Белек» (шилииттинген эгелер).

Сегленмей Ф. Ш. Тоожу «Тын дээш демисел» (шилииттинген эгелер. Танова

Е. Т. Тоожу «Кара-Бай» (шилииттинген эгелер).

Тока С. К. Очерк «Каргыга чорааным».

Тыва поэзия

Даржай А. А. Шүлүк «Бурунгунун изи-биле» шүлүк «Авамга», шүлүк «Тыва дылым».

Идам-Сюрюн М. Ы. Баллада «Союспаң».

Иргит И. Б. Шүлүк «Көжээ дажы».

Кюнзегеш Ю.Ш. Баллада «Көк-Эл», баллада «Багырның хылыжы».

Мижит Э. Б. Шүлүглел «Сүбедей».

Намзырай З. А. Шүлүк «Аяк хээлиг Тыва чуртум».

Өлчей-оол М. К. Шүлүк «Үш чүве кара», «Үш чүве дошкун», «Үшчүве дудуу».

Пюрбю С. Б. Шүлүглел «Чечек», шүлүк «Кара-Суг», шүлүк «Тулчуушкунче», шүлүк «Хайыракан», баллада «Кызыл кош».

Сарыг-оол С. А. Шүлүглел «Саны-Мөге» (шилииттинген эгелер).

Серен-оол В. С. Шүлүк «Өгже чалалга».

Эренчин В. Л. Шүлүк «Дөнен-Шилгим», шүлүк «Кадарчы уруг».

Тыва драматургия

Көк-оол В. Ш. Шии «Хайыраан бот».

Россия чоннарының литературазы. Делегей литературазы.

Распутин В. Г. Тоожу «Дириг чорааш черле утпа» (шилииттинген эгелер).

Шекспир В. Шии «Ромео биле Джульетта» .

Чогаал теориязы

Очерк дугайында билиг. Баллада дугайында билиг. Шүлүкчогаалының лиро-эпиктиг хевириниң дугайында билиг. Трагедия – шии чогаалының хевири.

Шээжилээр чогаалдар

Даржай А. А. Шүлүк «Тыва дылым».

Мижит Э. Б. Шүлүглел «Сүбедей» (шилилге-биле).

Өлчей-оол М. К. Шүлүк «Үш кара», «Үш каржы», «Үш дудуу» (шилииттинген эгелер).

Пюрбю С. Б. Шүлүглел «Чечек» (шилилге-биле), шүлүк «Кызылкош», шүлүк «Хайыракан».

Сарыг-оол С. А. Шүлүглел «Саны-Мөге» (шилилге-биле).

Серен-оол В. С. Шүлүк «Өгже чалалга».

Эренчин В. Л. Шүлүк «Дөнен-Шилгим», шүлүк «Кадарчы уруг».

Сарыг-оол С. А. Тоожу «Белек» (шилилге-биле).

Танова Е. Т. Тоожу «Кара-Бай» (шилилге-биле).

Көк-оол В. Ш. Шии «Хайыраан бот» (Караның монологу).

ДЕЦНЕЛИНГЕ ШИЦГЭЭТКЕНИНИЦ ТҮЦНЕЛДЕРИ

Сагыш-сеткил делегейин хевирлээринге хөй талалыг салдарлыг төрээн (тыва) чогаал эртемин өске эртемнер-биле холбаштырып өөредири үстүндө салдынган сорулганы чедип алырынга дээштиг. Төрээн (тыва) чогаал эртемин өөрөнгениниц түцнелдери предметтиг, метапредметтиг база бот- тускайлаң бооп илерээр.

Бот-тускайлаң түцнелдер төрээн дылынга, черинге, бойдузунга ынак, хумагалыг; хамааты бот-медерели бедик, ада-чурт төөгүзүн, культуразын үнелеп билир; номчулгага сонуургалдыг, чогаадыкчы ёзу-биле боданып шыдаар; өг-бүлө, хөй-ниити база күрүне чергелиг хоойлу-дүрүмнү сагып чоруур, сагыш-сеткили байлак, мөзү-бүдүжү чараш, эптиг-чөптүг аажы-чаңныг кижиниң хевирлеттингенин база төрээн (тыва) чогаалга өөрөнгөн билииниң децнелин илередир.

Предметтиг түцнелдер төрээн (тыва) чогаалга өөрөнгөн бүгү теориялыг билиглерин (чечен чогаалдың аймаан, жанрын, хевирин, ооң бижиттинген төөгүзүн, композициязының тургузуун, дылының уран чурумалдыг аргаларын дээш о.ө.) шиңгээткенин, уран чүүлдүн янзы-бүрү хевирлери-биле чогаалдың идеязын децнеп, ханы сайгарып билир, чогаадыкчы арга-шинээ бедик номчукчунуң хевирлеттингениниц түцнелин илередир; аас болгаш бижимел чугаазы сайзыраңгай, чугааның байдалынга дүүштүр бодалдарын тодаилередип шыдаар арга-шинээн тодарадыр.

Метапредметтиг түцнелдер билиг шиңгээдириниң бот-хуу ажил-чорудулгазын углап-баштап, аайлап билир, ниитилелге бодун шын алдынып, бодунуң туружун, үзел-бодалын камгалап билир, өөредилгени төрээн (тыва) чогаал эртеминден дашкаар шиңгээдип өөрөнгенин, тыва литератураның укталган дөстөрүн болгаш ооң төөгүзүнүн үе-чадаларының онзагай демдектерин, чогаал сайгарылгазын улустуң аас чогаалы, эрте- бурунгу түрк бижиктиң тураскаалдары, төөгү, география дээш оон-даа өске эртемнер-биле сырый харылзаалыын тодарадып, бүгү эртемнерни чергелештир шиңгээдип өөренир арга, мергежилдерни билирин тодарадыр.

5-КИ КЛАССТЫ ДООЗУП ТУРА, ӨӨРЕНИКЧИНИҢ ШИҢГЭЭДИР КОЛ БИЛИГЛЕРИ БОЛГАШ МЕРГЕЖИЛДЕРИ

Предметтиг түңнелдер

Өөреникчилер шиңгээдип алыр:

- чогаалдың темазын болгаш идеязын тодарадып билир;
- дылдың чурумалдыг аргаларын, чогаалда ооң салдарын тодарадып билир;
- улустуң аас чогаалының онзагайын илередип, ооң аңгы-аңгы хевирлерин сайгарып билир;
- улустуң аас чогаалында мөзү-шынар айтырыынга хамаарыштыр хар-назынынга дүүштүр тайылбырлыг сайгарылганы кылып билир;
- тоолдарның өөредиглиг ужур-утказын, кижизидикчи салдарын тайылбырлап билир; аас чогаалының дылының онзагайын тодарадып билир;
- маадырларның психологтуг байдалын тодарадып, характеристика берип, өске маадырлар-биле деңнелгелиг сайгарылганы кылып шыдаар;
- чогаал үзүндүлерин медреселдиг номчуп база утказын сөзүглелге дүүштүр тода эдерти чугаалап билир;
- маадырларның хөделиишкиннеринге бот-хуузунуң хамаарылгазын чогаал сөзүглелинге даянып, бадыткалдыг тайылбырлап билир;
- чогаалды улустуң аас чогаалы-биле холбаалыг өөредири, оларның аразында харылзааны тодарадып билир;
- чогаалды рольдап аянынг номчуур;
- өөрөнгөн чогаалдарында мөзү-шынар айтырыынга база амыдыралда үнелерни (маадырларның буянныы, эвилең-ээлдээ болгаш сагыш човаачалы, каржы аажы-чаңны эвилең чоруктуң ажып тиилээри дээш о.ө.) сайгарып билир;
- сөзүглелге план тургузуп билир;
- сөзүглелди план ёзугаар тода азы шилилгелиг эдерти чугаалаары;
- пейзаж – чогаалдың уран аргаларының бирээзи дээрзин билир;
- салдынган айтырыгларга аас-биле азы бижимел долу харыылап шыдаар;
- чогаалда тоожукчу маадырның омур-хевирин ылгап билир;
- чогаалда маадырларның хөделиишкиннеринге бодунуң хамаарылгазын илередип шыдаар, чогаалда болуушкуннарның амыдырал-биле холбаалыын эскерип билир;
- төлевилел, презентацияларны кылып билир (башкының удуртулгазы-биле).

Өөреникчи шиңгээдип ап шыдаптар аргалыг:

- уран-чечен чогаалдың кижиниң чуртталгазында таарымчалыг салдарын тодарадып билир;
- улустуң аас чогаалында көдүртүнген мөзү-шынар айтырыын бодунуң көрүжү-биле тайылбырлап билир;
- улустуң аас чогаалының жанр талазы-биле хөй далалыын сайгарып билир;
- хуулгаазын тоолдарның өске тоолдардан ылгавырлыг онзагайларын тодарадып шыдаар;
- тоолдарның угаан-медерел сайзыраарынга салдарлыын тодарадып билир;
- буян, эвилең-ээлдек, чөптүг чорук, төрөөн черинге ынакшыл, улуг кижилерге хүндүлел болгаи оон-даа өске шынарларга хамаарышкан мөңгө билишикиннерни тодарадып шыдаар;
- үлегер домактар – фольклорнуң биче хевирлери дээрзин тодарадып билир;

- өөрөнгөн тыва үлегер домактарның ханы утказын сайгарып билир;
- үлегер домактарга даянып, кижини долгандыр делегей болгаи амыдырал дугайында өөредиглиг сөстөрнүң утказын тодарадып билир;
- өөрөнип турар чогаалдарын жанр аайы-биле ылгап шыдаар, оларның фольклор үндезинниин илередип билир;
- авторлуг тоолдарның идеялиг утказының онзагайын, оларның чоннуң тоолдары-биле харылзаалыын, дөмей болгаи ылгалдыг талаларын тодарадып шыдаар;
- тоолдар маадырларының аажы-чаңыга, оларның хөделиишкиннеринге үнелелди берип билир;
- басняларда кижилерниң багаи аажы-чаңын: мегелээрин, бодун өрү көрдүнөрин, мугулай чоруун сойгалап болгаи сайгарарып билир;
- басняда дылдың чурумалдыг аргаларын тып, чогаалдың идеялиг утказын илередиринге салдарын тодарадып билир;
- улустуң аас чогаалында чоннуң мерген чугааларының өөредиглиг ужур-утказын тодарадып билир;
- пейзаж дузаы-биле маадырларның иштики аажы-чаңын (психологтуг байдалын) илередип билир;
- чогаалда дылдың чурумалдыг аргаларын: деңнелгени, эпитетти, диригжидилгени, метафораны тып, тема болгаи идеяны тодарадырынга оларның салдарлыын сайгарып билир;
- чогаалда диалогтарның, монологтарның салдарын тодарадып билир;
- чогаалдың идеялиг ужур-утказын база чогаал маадырларының омур-хевирин илередиринге авторнуң туружун бодунуң билип турар шаа- биле тодарадып билир;
- чогаалчыларның чогаадыкчы намдарында солун, төөгүлүг болуушкуннарны дыңнап, сактып ап чоруур;
- чечен чогаалды сайгарарының эге чадазын билир, кол болгаи ийиши черге маадырларның дугайын бодунуң көрүжү-биле үнелеп билир;
- чечен чогаалда улустуң аас чогаалының салдарын эскерип, тодарадып билир;
- өөрөнип шиңгээткени литературлуг терминнерни ажыглап (бойдус чурумалы дээш о.ө.), чогаалды шиңгээткен билинге дүүшүр сайгарарып билир;
- чогаалда кол маадырның өскелерден ылгалдыг аажы-чаңын тодарадып билир;
- Тожу чонунуң диалектизин сактып ап, онзагайын тодарадып билир;

- *план ёзугаар долу азы шилилгелиг аас-биле (бижимел) эдerti чугаалап билир;*
- *төөгүлүг болуушкуннарга даянып, чогаалды сайгарып билир.*

6-ГЫ КЛАССТЫ ДООЗУП ТУРА, ӨӨРЕНИКЧИНИҢ ШИҢГЭЭДИР КОЛ БИЛИГЛЕРИ БОЛГАШ МЕРГЕЖИЛДЕРИ

6-гы классты доозуп тура, өөреникчилер дараазында арга-мергежилди шиңгээдип алырлар:

- алгыш-йөрээлдерни аас болгаш бижимел чугаага ажыглап билир;
- чогаалдардан алдынган үзүндүлөргө аттарны чогаадып, цитаталыг планны тургузуп билир;
- номчаан чогаалдарының кол-кол болуушкуннарын, аразында харылзааларын тодарадып шыдаар;
- шээжи-биле өөрөнгөн чогаалдарын шын, аянныг, тода эдerti чугаалап билир.
- өөрөнгөн чогаалдарының утказын болгаш ында болууш-куннарны дес-дараалай чугаалаар болгаш оларга презентацияны тургузарын билир;
- чогаалда чуруттунган кол болгаш ийиги чергениң маа-дырларын тодарадып, оларга аас болгаш бижимел характеристикаларны берип шыдаар;
- өөрөнип эрткен сөзүглелдериниң уран-чеченин сайгарбышаан, оларның ужур-дузанын тайылбырлап шыдаар;
- чогаалдың утказын чугаалаарының аңгы-аңгы хевирлерин (делгеренгей, шилилгелиг, допчулай) чорудуп билир;
- номчаан чүүлүнгө бодунуң хамаарылгазын илеретпишаан, кыска үнелелди бижип шыдаар;
- өөрөнгөн чогаалдарыңга аас болгаш бижимел ажылдарны күүседип билир;
- словарьларны ажыглап билир болгаш оларны номчаан чогаалдарыңга хамаарыштыр чөптүг ажыглаар;
- немелде литература-биле база улуг улустуң медээлери-биле ажылдап билир болур ужурлуг.

Предметтиг түннелдер

Өөреникчилер шиңгээдип алыр:

- шүлүктүн темазын болгаш идеязын бодунуң көрүжү, чижектер-биле тодарадып билир;
 - аянның номчулганы негелде ёзугаар күүседип билир;
 - тоолчургу чугааларның идеялиг утказы-биле ажылдап билир;
- тыва чоннуң аажы-чаңында мөзү-шынарының бедии, чөптүг, шынчызы, төрөөн черинге шынчы бараан болуру дээш о.ө. овур-хевир дугайын бодунуң угаап, билип турары-биле бадыткалдыг чижектерлиг харыылап шыдаар;
- төөгү чугаа – аас чогаалының бир тускай жанры деп билип, шингээдир;
 - төөгүлүг бадыткалдыг чижектерге даянып, сөзүглелдин утказын ажыдып билир;
 - чоннуң төөгүзүн, чаңчылчаан ёзу-чаңчылдарын, улустуң ырларында кижиниң иштики дегелейин өөренир;
 - улустуң ырларын күүседип билир;
 - алгыштар – аас чогаалының эң-не эртеги үеден бээр тускай, шүлүк тургузуглуг жанры деп билип, шингээдир;
 - өөрөнгөн тоолдарыга дөмөйлөштүр бодунуң тоолдарын чогаадыр;
 - бурят болгаш тыва үштөөн одуругларның онзагайын тодаргайлап билир (аас чогаалының бир хевири);
 - басняда авторнуң туружун, сюжет-композициялыг онзагайын тодарадып билир;
 - «басня» деп терминни, аңаа хамаарышкан сөстөрни ажыглап тура, сөзүглелди сайгарып билир;
 - басняның өөредиглиг талазын сайгарган чугаага киржир;
 - басняны рольдап аянның номчуур;
 - проза чогаалындан үзүндүнү аянның номчуп күүседир;
 - чогаалда персонажтар-биле диалог чугаа тургузуп шыдаар;
 - тоожунуң маадырларыга деңнелгелиг характеристика берип билир;
 - маадырларга портрет тургузуп билир;
 - чаңгыс маадырга характеристика берип билир;
 - маадырларның хөделиишкиннеринге бодунуң хамаарылгазын илередип билир;
 - шии чогаалының улустуң аас чогаалы-биле харылзаалыын илередип билир;
 - чогаалды кандыг-бир литературлуг жанрларга хамаарыштырып, тайылбырлап билир;
 - чечен чогаалдың идеязын тодарадып, ында теманы болгаш идеяны билип, тайылбырлап шыдаар;
 - дыңнаан азы номчаан сөзүглелдинге хамаарышкан айтырыгларга харыылап билир;

– башкының дагып кааны чогаадыкчы хевирнің бижимел ажылдарын күүседип шыдаар;

– дылдың чурумалдыг аргаларының омур-хевир тургузарынга авторнуң ажыглаанын илередип билир, идея тодарадырынга оон салдарын тодарадып билир;

– автор дугайында медээни Интернет четкизи болгаш өске-даа үндөзүннөрдөн тып билир.

Өөреникчи шиңгээдиң ап шыдаптар аргалыг:

– чечен чогаалдың уран чүүлдүң өске хевирлери-биле капсырлаштыр чуртталганы дыл дузазы-биле чуруурунуң онзагайын тодарадып билир;

– чогаалда дылдың чурумалдыг аргаларын тып, оларның чогаалда салдарын тодарадып билир;

– идея илередиринге дылдың чурумалдыг аргаларының дээштиин билир;

– чогаалчыларның чаңгыс идеялыг уткалыг чогаалдарын номчуп, деңнеп билир;

– «легенда» болгаш «миф» деп билишикиннернің онзагайын тодарадып билир;

– чоннуң күзөлдөринің мифтерде болгаш чүдүлгөдө киргенин, октаргай – делегей, бойдус болуушкуннарын холбап, тайылбырлап билир;

– төөгү чугааларда хөөредиишкин (чогаадып каан) болгаш фантастика киргенин илередип билир;

– тыва улустуң ырларында төөгүлүг болуушкуннарны, чоннуң сагыш-сеткил, мөзү-шынар үнелеринің киргенин тодарадып билир;

– тыва улустуң ырларында темаларның хөй янзылыын тайылбырлап билир;

– йөрээлдернің хевирлери, янзылары болгаш тургузуунуң онзагайын, укур-утказын тодарадып билир;

– алгыштар болгаш йөрээлдерни ылгап билир;

– алгыштарның уран-чечен, дыл база композиция талазы-биле онзагайын тодарадып билир;

– хувискаал, чаа амыдырал, чаа үе темазын Агар-Сандан ыяштың омурун дамчыштыр чураланының онзагайын билир;

– тоолдарда гипербола болгаш литоталарның салдарын илередир билир;

– көшкүн чоннарның өөредиглиг мерген чугааларының үн алчып турарын деңнеп, сайгарып билир;

– сөзүглелди долу азы шилилгелиг аас-биле (бижимел) эдэрти чугаалап билир;

– чоннуң тоолдарын авторлуг тоолдардан ылгап билир;

- Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында чоннуң маадырлаг чоруунуң дугайында чогаалдарны номчуурунун, сайгарып чугаалажырының чугулазын билип турар;
- басня жанрының тывылганының төөгүзүн шиңгээдир, тургузуунуң онзагайын билир, катангап турар;
- чогаалда авторнуң туружун, авторнуң идея илередириниң онзагай салым-чаяанын сайгарып турар;
- чогаалда чырыттынган болуушкуннарга бодунуң хамаарылгазын бадыткалдыг сайгарып билир;
- персонаж болгаш прототип, авторнуң овуру, допчу намдары, лириктиг маадыр болгаш шүлүкчү;
- сөзүглелде янзы-бүрү окур-хевирниң укур-утказын (кижиниң овуру, бойдустуң овуру, үениң овуру, чылдың овуру, дириг амытанның овуру, болуушкуннуң овуру, бир чүүлдүң овуру) билир;
- тыва аңчыларның чаңчылдары болгаш дүрүмнери-биле таныш;
- аңгы-аңгы чогаалдарда аваларның окур-хевирин деңнеп билир;
- шиңде чөрүлдээни, оларның идеялиг утказын болгаш темазын билир;
- маадырларның чугаа-домаа, хөделишишкуннеринге даянып, тодаргай чуруп билир;
- чогаалга план тургузуп билир, план ёзугаар эдирти чугаалаар;
- башкының удуртулгазы-биле чогаадыкчы ажылдарны (төлевилел, шинчилел ажылдар, презентация дээш о.ө.) кылып билир.

7-ГИ КЛАССТЫ ДООЗУП ТУРА, ӨӨРЕНИКЧИНИҢ ШИҢГЭЭДИР КОЛ БИЛИГЛЕРИ БОЛГАШ МЕРГЕЖИЛДЕРИ

Өөреникчилер шиңгээдип алыр:

- бот-тускайлаң номчаан чечен чогаалының өөредиглиг, кижизидилгелиг салдарын ажыдып шыдаар;
- эпос жанрының онзагайларын, тема болгаш идеяны тодарадып билир;
- эпостуң кол маадырларының окур-хевирин ажыдып билир;
- чогаалдарның тема, идея, сюжет, композициязын илередип билир;
- чогаалдарда символиктиг окурларның делгем укур-утказын база чогаалдар аттарында символиктиг уткаларны тодарадып билир;
- төрөөн чуртунуң, чериниң төөгүзү-биле чогаалдарның сырый харылзаалыын тодарадып билир;
- авторнуң тоожуушкунунуң онзагайын илередип билир;
- кол болгаш ийиги чергениң маадырларының чогаалдарның укур-утказын долу ажыдарынга салдарын тодарадыр;

- маадырларның сагыш-сеткил байдалдарын билип турар;
- өг-бүлө кижизидилгези болгаш кижиниң хевирлеттинеринге чогаалдарда кол маадырларының салдарын тодарадыр болгаш оларга үнелелди берип билир;
- «ниитизи» болгаш «национал онзагай чүүлү» деп билиишкиннерни ажыдып билир;
- чогаалга хамаарышкан теориялыг терминнер, билиишкиннерни (литературлуг маадыр, лириктиг маадыр, чугаага үнелел, тоожу, чечен чугаа, шүлүк, чогаалдың композициязы, тема, идея, сюжет, аяннажылга дээш о. ө.) сайгарылга үезинде чөптүг ажыглап билир;
- өөренип турар чогаалдарында (чечен чугаа, тоожу, шии) мөзү-шынар айтырыгларын база хамааты туруш хевирлээр салдарлыынтодарадып билир;
- өөренип турар чогаалдарынга дүүштүр бодунуң үнелээри билиишкиннерниң уг-шиин тодарадып билир;
- чогаалдарның кижизидикчи салдарын идередир;
- шииде персонажтарның тема, идея тодарадырынга тус-тус салдарлыын база оларның чечен ужур-дузазын демдегледип билир;
- чогаалда чидиг чөрүлдээни (конфликт) тодарадып билир;
- чогаалды сайгарып турар үеде, долу сайгарылгалыг харыыны берип шыдаар;
- өөрөнгөн чогаалдарының кол чидиг айтырыгларын, аас чогаал-биле база тыва чогаалчыларның өске чогаалдары-биле холбаалыын билип турар;
- чогаалды сайгарып тура, бодунуң көрүжүн, бодалын бадыткалдыг чижектерлиг аас болгаш бижимел илередип билир;
- аас-биле делгем монолог харыыны чечен чогаалды сайгарып билир мергежилдеринге даянып, тургузуп билир;
- чогаал сайгарылгазынга (критика) хамаарышкан литература-биле, тодаргай чогаалчының чогаадыкчы ажыл-херээнге хамаарышкан сайгарылгалыг ажылдар-биле ажылдап билир;
- чечен чогаалдың сайгарылгазын уран чүүлдүң өске хевирлери-биле деңней сайгарып билир;
- номчаан чогаалынга үнелел кылып, утказын тодарадыр өзек сөстөрни сөзүглелден тып билир;
- чогаалчының чогаадыкчы ажылынга хамаарышкан бижимел ажылдар күүседиринге төлевилел азы бердинген темага план тургузуп, бот-тускайлаң (шинчилел ажылын кылырынга) ажылдап, бижимел ажылды билир.

Өөреникчи ииңгээдин ап шыдаптар аргалыг:

- уран чүүлдүң өске хевирлери-биле чечен чогаалдың сырый холбаалыын сайгарып билир;
- чечен чогаалда кижилер аразының харылзаалыын болгаш байдалдарны, болуушкуннарны бадыткалдыг илередип билир;
- «национал характер» деп терминни бодунуу-биле билип турарын тайылбырлап шыдаар;
- өөренип турар тоожузунга дүүштүр бөдүүн азы нарын планны тургузуп база чогаалга хамаарышкан айтырыгларны салып билир;
- чогаалдарның бижиттинген төөгүзүн, сюжеттин болгаш маадырларның төөгү-биле холбаалыын тодарадып билир;
- сайгарылгалыг (критиктиг) литература-биле ажылдап билир;
- улусчу чаңчылдарның болгаш шажын-чүдүлгениң маадырларның салым-чолунга салдарлыын тодарадып билир;
- детальдар болгаш чогаал аттарының сюжет шугумун илередиринге салдарлыын тодарадып билир;
- чогаалда кол чидиг айтырыгны (проблеманы) бойдус камгалалы, мөзү-шынар дээш о.ө. илередип билир;
- чогаалда төөгүлүг үениң онзагай талаларын көрүп, илередип билир;
- маадырларның психологтуг байдалын тодарадып билир;
- чогаалда маадырларның окур-хевиринге, болуушкуннарга авторнуң хамаарылгазын илередип билир;
- чогаалдың дылының онзагайын сайгарып, идея тодарадырынга дылдың чурумалдыг аргаларын сайгарып билир;
- тыва эки турачыларның окур-хевиринге, оларның маадырлыг чоруктарына үнелел кылып билир база дайын темазына бижиттинген чогаалдарда дылдың чурумалдыг аргаларының окур-хевир тургузарына ажыглалын тодарадып билир;
- чогаалдарга хамаарыштыр бот-хуунуң тайылбыры (интерпретация) база үнелелди бээр;
- өөрөнгөн чогаалдарына бижимел үнелел берип шыдаар, бижимел ажылдарның янзы-бүрү хевирлерин күүседип шыдаар;
- башкызының удуртулгазы-биле медээлерни чыып тургаш, баш бурунгаар бердинген онаалгаларга хамаарыштыр чогаадыкчы ажылдарны күүседип билир.

8-КИ КЛАССТЫ ДООЗУП ТУРА, ӨӨРЕНИКЧИНИҢ ШИНГЭЭДИР КОЛ БИЛИГЛЕРИ БОЛГАШ МЕРГЕЖИЛДЕРИ

Предметтиг түннелдер

Өөреникчилер шингээдип алыр:

- кижиниң мөзү-шынарының болгаш эстетиктиг көрүжүнүн хевирлеттинеринге чечен чогаалдың салдарын тайылбырлап билир;
- символиктиг оворларның делгем ужур-утказын тодарадып билир;
- «Чөөн чүк», «эр сөс», тоожукчу маадыр болгаш оон-даа өске товаржы бээр билиишкиннерниң уткаын сайгарып билир;
- авторнуң чогаал бижиир бот-тускайлаң аянын, дылының онзагайын билир;
- дылдың чурумалдыг аргаларының чогаал темазын болгаш идеяын тодарадырынга салдарлыын билир;
- чогаалдың аас чогаал-биле харылзаалыын, үндезинниин тодарадып билир;
- сөзүглел-биле ханы ажылдап өөренир;
- нарын, философчу уткалыг чогаалдарның идеялиг утказы-биле ажылдап билир;
- угаап боданырын сайзырадыр;
- чогаалдарда өөредиглиг чугааларның идеялиг утка илередиринге база теманы бадыткалдыг ажыдарынга салдарлыын тодарадып билир;
- чагыг, сургаал сөстөргө даянып, чиге, тода аас болгаш бижимел харыыларны берип билир;
- чогаал темазынга даянып, ханы угаадыглыг, сайгарылгалыг чугаага киржир, бодалдарын хостуг илередип билир;
- чогаалчының чогаадыкчы ажыл-ижи, амыдыралдың чидиг айтырыгларынче көрүжү, бот-хуунуң туружун илередирин билир;
- авторнуң стили, чогаалдың дылы болгаш дылдың чурумалдыг аргаларының онзагайын тодарадыр;
- чогаал жанрларынга дүүштүр оларның онзагайларын бадыткалдыг чижектер-биле тодарадып шыдаар;
- чогаалга хамаарышкан теориялыг терминнер, билииш-киннерни билир;
- символиктиг овор-хевир деп билиишкинни боттарының деңнели-биле сайгарып шыдаар;
- детальдарның, бойдус чурумалының чогаалдың идеялиг уткаын тодарадырынга салдарын тодарадып билир;
- чогаалдың аас чогаалдан үндезинниг харылзаалыын билир;

- чогаалда болуушкуннарны төөгүлүг үе-биле чергелештир бодунуң билип турары-биле сайгарып билир;
- тыва дылче очулдурган чогаалдар дугайын билир;
- комментарийлиг номчулганы күүседип билир;
- чогаалдың композициязын сайгарып шыдаар;
- чогаалдың адының, эпигравының идеялиг утказын тодарадып шыдаптар;
- уран чүүлдүн бүгү хевирлери-биле чогаалды чергелештир шингээдип билир;
- төрөөн чер, төрөөн дыл, чөрөөн чон дугайында чогаалдарны өөрөнгениниң аайы-биле бөлүктөп, сайгарып билир;
- ава дугайында чогаалдарның идеязын амыдырал болгаш чогаалдан алган бадыткалдыг чижектерлиг сайгарып билир;
- 3. А. Намзырай болгаш өске-даа херээжен чогаалчыларның чогаадыкчы ажыл-чорудулгазын билир;
- мөзү-шынар темазында бижиттинген чогаалдарның өөредиглиг, кижизидилгелиг салдарын илередип билир;
- чогаал маадырларының аразында харылзаалар, чогаалда болуушкун, девискээр дугайында билигни шингээдип, бот-тускайлаң ажылдап билир;
- аянынг номчулганың негелдезинге дүүштүр (монолог, диалог, рольдап) номчуурун билир;
- элээдилер делегейинде, өг-бүлө болгаш ниитилелде көдүртүнүп турар чидиг социал айтырыгларга хамаарышкан чогаалдарны сайгарып, бот-хуузунуң көрүжүн чиге, тода тайылбырлап билир;
- угаап-боданыышкынның болгаш өске-даа угланыыш-кыннарлыг бижимел ажылдарны күүседип билир;
- аудио болгаш видео хевирлерде чогаалдарны сонуургап, дыңнап, сайгарып билир;
- библиотека болгаш Интернет-курлавырлар-биле ажылдап билир.

Өөреникчи шингээдип ап шыдаптар аргалыг:

- *кижиниң мөзү-шынарының болгаш эстетиктиг көрүжүнүн хевирлеттинеринге уран чүүлдүн бир хевири чечен чогаалдың салдарын тайылбырлап билир;*
- *чурттуң төөгүзү болгаш чогаалчының чогаадыкчы ажыл-ижиниң аразында харылзаалыын шингээдип алыр;*
- *литературлуг дүрүм, терминнер болгаш билишчинерге хамаарышкан сөстөрни мөзү-шынар болгаш эстетикага дүүшкен чидиг айтырыгларны шийтпирлээринге чогумчалыг ажыглаар;*

- бойдус чурумалы (пейзаж) тема болгаш идея ажыдарының чепсээ дээрзин шиңгээдир;
- новелла жанрының онзагай талаларын илередип билир, ында композиция тургузуун, дылдың чурумалдыг ажыглалының база өске-даа аргаларның чогаал маадырларының иштики делегейин билип алырынга салдарын тодарадып билир;
- тыва литератураның тургустунуп, хөгжүп эгелээнчылдарында тыва чогаалчыларның иши жанрының хевирлериниң сайзыраарынга салдарын каксы билир;
- либретто жанрының онзагайын тодарадып билир, улустуң аас чогаалының ук хевирниң сайзыраарынга ужур-дузанын билир;
- очерк жанрының онзагайын тодарадып билир, ук жанрда бижиттинген чогаалдарны билир;
- чечен чогаалдарның мөзү-шынар болгаш ниитилелде чөптүг эвес айтырыглар ишиттирлээринге салдарлыын тодарадып, чогаалдарның темазын илередип билир;
- кижилер аразында янзы-бүрү харылзааларны ажыдарынгачечен чогаалдың салдарын ажыдып билир;
- мөңгө үе, сагыш-сеткилдин ары, үе маңы дугайында угаап боданып билир;
- чогаалдарның төрүттүнген чылдагааннары, төөгүзү-биле ажылдап билир, херек кырында амыдыралда бар маадырларның чуртталгазы-биле таныжар;
- чоннуң амыдыралчы көрүжүн аас чогаалы, фольклор дузазы-биле тодарадып билир;
- сюжет болгаш композиция дугайында билигни билир;
- чогаал аттарының, ооң иштинде овор-хевирлерниң символиктиг ужур-утказын билир.

9-КУ КЛАССТЫ ДООЗУП ТУРА, ӨӨРЕНИКЧИНИҢ ШИҢГЭЭДИР КОЛ БИЛИГЛЕРИ БОЛГАШ МЕРГЕЖИЛДЕРИ

Өөреникчилер шиңгээдип алыр:

- тыва литератураның тывылганы болгаш сайзырап келген оруун, баштайгы тыва чогаалдарны билир;
- төрөөн чериниң төөгүзүн өөрениринге тыва литературанационал болгаш делегей чергелиг культураның одаа, мөзү-шынар болгаш чаагай чаңчылдарны салгалдарга дамчыдар талазы-биле таарымчалыг арга дээрзин билир;

- чогаал теориязынга хамаарышкан өөрөнгөн терминнеринболгаш билиишкиннерин сайгарылга кылырынга чөптүг ажыглап билир;
- сөзүглелдерниң янзыларын тус-тус онзагайларынга дүүштүр билдилиг хүлээп билир, утка-хөөнүнүң ужур-утказын сайгарарынга киржип, маадырларның мөзү-шынарынга шын хамаарылганы, үнелелди кылыпбилир;
- сонуургап турар чогаалын бот-тускайлаң шилип билир,Интернет четкизи, справочниктерни немелде медээ тып өөрениринге, кыска аннотация бижииринге чөптүг ажыглап билир;
- сөзүглелдерниң аңгы-аңгы хевирлерин сайгарарынга билдингир аргаларын ажыглап билир: чылдагаан-түңнел харылзааларны тодарадып билир, чогаалдың кол бодалын илередип билир, сөзүглелди кезектерге чарып билир, ат берип, план тургузуп, дылдың чурумалдыг аргаларын тодарадып билир;
- эртем-төөгүлүг, өөредилге болгаш чечен чогаалдар сөзүглелдериниң онзагайларын тодарадып, сайгарып билир, номчаан чогаалынга үнелел бижип билир;
- бодунуң чогаадыкчы сонуургалын сайзырадырынга сонуургалдыг, боду чечен чогаалдар чогаадырын шенеп турар, чуруктарга даянып бодунуң көрүжү-биле сөзүглел тургузуп билир;
- библиотека фондузу, словарьлар, удуртулга литературалар болгаш Интернет-курлавырлар-биле ажылдап билир;
- Орхон-Енисей бижиктериниң дугайында база бурунгу бижимел тураскаалдарның жанрын сайгарып өөренириниң эге билиглерин билир;
- география, төөгү эртемнери-биле чогаалды холбап, сайгарып билир;
- руниктиг бижимелдерни очулдуруп эгелээн төөгүзү-биле таныш, деңнелгелиг сайгарылганы боттарының деңнели-биле сайгарып билир (VIII–XII вектерге хамааржыр эрте-бурунгу түрк чогаалдар);
- дашта бижиктерниң («Күлтегин») тема болгаш идеязын тодарадып билир;
- чогаалдарда чечен девискээр болгаш чечен үени илередип билир;
- лириктиг чогаалдарда риториктиг айтырыгларның чечен чогаалга хамаарыштыр салдарлыын тодарадып билир;
- чогаалдарда чагыг мотивин тодарадып билир;
- чечен чогаалдың улустуң аас чогаалы, төөгүлүг болуушкуннар, портрет, пейзаж ажыглалдарының тема болгаш идея тодарадырынга үн алчып, каттыжып чоруурун тодарадып билир;
- шүлүглел лира-эпиктиг чогаал жанры дээрзин билир;

- тыва литературада «онегин строфазы» деп билиишкин барын бадыткалдыг тодарадып билир;
- тоожукчунуң овурун тодаргай бижиб билир;
- чогаалдарда амы-хуунуң болгаш хөй-ниитиниң көдүргөн айтырыгларны сайгарып билир (ниитилелде мөзү-шынар, өг-бүлө айтырыглары дээш о.ө.);
- ниитилел чергелиг мөзү-шынар, чурум айтырыынга хамаарышкан чидиг айтырыгларны сайгарып шиитпирлээр;
- буддизм философиязын шингээдир, эртем-билигже чүткүлдүг тыва лама башкылар болгаш хуурактарның амыр эвес, төөгүлүг оруктарын билир;
- «ыдык», «ат-алдар» болгаш «чоннуң салым-чолу» деп билиишкиннерниң уткаларын ажыдып шыдаар.

Доозукчу шингээдиң ап шыдаптар аргалыг:

- *ТАР үезиниң төөгү-литературлуг ажыл-чорудулгазынга хамаарышкан кол угланыышкыннарын барымдааларга даянып, тайылбырлап билир;*
- *тыва литератураның укталган дөстери болгаш сайзырап келген оруктарын тодарадып билир;*
- *литератураның сорулгаларын билир, тыва литератураның үндөзилекчилериниң чечен чогаалдың сайзыраарынга салдарлыын билир;*
- *литературлуг терминнер: литературлуг маадыр, окур-хевир, тема, идея болгаш чечен чогаалда көдүртүнгөн чидиг айтырыгларны тыва литератураның сайзырап келген оруктарына барымдаалап илередип билир;*
- *орхон-енисей бижиктери төөгү, дыл база чогаал сайзыралының оруктарын шыгжаан делегей чергелиг үнелиг чүүл дээрзин медегереп билип турар;*
- *Орхон-Енисей бижиктеринде тоожуушкун кезектерин тодарадып билир;*
- *эрте-бурунгу бижиктерде чечен үе, чечен девискээр онзагайларын илередип шыдаар;*
- *баллада жанрының композициязының онзагайын тодарадып билир;*
- *чогаалда чидиг айтырыгны, теманы тодарадып, дарлакчы аңгының овурун илередирде, дылдың чурумалдыг аргаларын ажыглаанының дээштиин тайылбырлап билир;*
- *маадырларның сагыш-сеткил илерээшкининге, психологтуг байдалыга даянып, чогаалдарның дылының онзагайын, авторнуң туружун тодарадып билир;*

- тоожукчунуң аажы-чаңын, ооң чогаалдың идеязын илередиринге салдарлыын тодарадып билир;
- сайгарып турар айтырыгларга хамаарыштыр бодалдарын, туружун бадыткалдыг чижектерлиг аас болгаш бижимел тодаргай илередип шыдаар;
- очерк жанрының янзы-бүрү хевирлерин ылгап билир;
- литературлуг терминнер болгаш билишчиннерни (лира-эпиктиг чогаал, баллада, шүлүглел, шүлүктээн роман) чогумчалыг, билдилиг ажыглап билир;
- ишиде чидиг чөрүлдээни өөренип билир;
- В.Ш. Көк-оолдуң чогаалында чуртталганың үнези, ынакшыл, мөзү-шынар темазынга хамаарышкан айтырыгларны сайгарар чугаага киржип билир;
- Кызыл Армияга дуза көргүзөр хамааты туруш бедик ишимчээшкинге киржип турар тыва чоннуң ништи овурун тургузуп билир;
- совет болгаш тыва чогаалчыларның бижиттинген чогаалдарында найырал темазын илереткениниң онзагайын тодарадып билир;
- тодаргай үениң идеологтуг угланыышкынын чечен чогаалда чураанының онзагайын илередип билир;
- тыва литературада философчу утка-хөөннүг чогаалдарны илередип билир, «өг» болгаш «октаргай» деп билишчиннерниң аразында сырый харылзаалыын, ханы утказын тайылбырлап билир;
- монолог чугаага даянып, маадырның иштики сагыш-сеткил делегейин тодарадып билир;
- тодаргай үениң социал-төөгүлүг байдалын илередип, чоннуң чүдүлгө болгаш оон-даа өске чидиг айтырыгларын сайгарып билир;
- шүлүк жанрының чаа хевири – үштээн тывызыктарныңулустуң аас чогаалы-биле холбаалыын тодарадыр;
- Э. Б. Мижиттиң «Сүбедей» деп шүлүглелинде чечен үени тодаргайлап билир;
- шүлүглелде композиция тургузугнуң онзагайын билир, авторнуң философчу угаап-бодаашкынын илередип билир;
- чечен чогаалды дыңнаарының янзы-бүрү хевирлерин күүседип билир (сөзүглелдин ужур-утказын билип, ооң кол бодалды илереткениниң онзагайын ылгап билир);
- өөрөдилге ному, словарьлар, библиотека болгаш Интернет-курлавырлар-биле ажылдап билир.

КАЛЕНДАРЬ-ТЕМАТИКТИГ ПЛАННААШКЫН

5 класс

Бөлүк	Тема	Шак, ай-хүнү	Өөреникчилерниң күүседир уjurлуг кол-кол ажыл-чорудулгазы
Кирилде	Ном дугайында сөс	1	Чогаал – уран чүүлдүн бир хевири, чогаалдарда болуушкуннар төрээн чуртунун төөгүзүнүн, төөгүлүг хүннериниң бадыткалдыг арыннары, херечизи дээрзин билип алыры. Литературлуг маадырларның омур-хевири, оларның кылып чоруур ажыл-чорудулгазы, хөделиишкиннери – сайгаржып чугаалажыр чүүл дээрзин билип алыры. Кижиниң бүрүзүнүн чуртталгазында чечен чогаалдың салдарын тодарадыры. Ном болгаш оон маадырларының дугайында чугаага киржири
Поэзия	Сарыг-оол С. А. «Ном»	1	Чогаалдың темазын болгаш кол бодалын тодарадып билири. Номчаан чогаалын сайгарып чугаалажырынга идепкейлиг киржилгелии. Автор, чурукчу, редактор, корректор болгаш оон-даа өске номну белеткеп үндүрер ажылдакчылар дугайында медээ-биле таныжары. Аянның номчулганы күүседип билири. Ном, оон кижиниң амыдыралында ажык-дузазының дугайында чугаага киржири
	Кюнзегеш Ю. Ш. «Сиген шөлүндө» Чогаал теориязы. Деңнелге	1	Шүлүктүн темазын тодарадып билири. Неологизм сөстөрнүн утказы-биле ажылдап билири. Колхоз, колхозчу, бригада болгаш оон-даа өске чаа сөстөр-биле ажыл. Аянның номчулганы күүседип билири. Сөзүглелде дылдың чурумалдыг аргала-ры – деңнелгелерни тып билири. Дылдың чурумалдыг аргаларының сөзүглелде салдарын тодарадып билири

Проза	Сарыг-оол С. А. «Эдер амытаннар» («Аңгыр-оолдун тоожузу» деп чогаалдан үзүндү)	2	Чогаалчынын намдарында элээди чылдарын, көшкүн тыва чоннун чаңчылчаан амыдыралы, ёзу-чаңчылдары-биле холбап, деңней сайгарып билири. Чогаал маадырларынга характеристика бээри. Дылдың чурумалдыг аргаларын эге класска өөрөнгенинге даянып тып билири, оларнын чогаалга салдарын тодарадыры. Чогаал маадырларынын иштики делегейин бойдус чурумалын дамчыштыр тодарадып билири. Чогаалды улустун аас чогаалы-биле холбаалыг өөредир, олар- ның аразында харылзааны тодарадып билири
Эгээртинемес эртине байлак – аас чогаалы			
Аас чогаалы	Улустун аас чогаалы. Тоолдар	1	Тоол маадырларынга характеристика бээри база оларнын аажы-чаңын үнелээри. Башкынын айтырыгларынга харыылаары. Улустун аас чогаалында көдүртүнгөн мөзү-шынар айтырыын бодунун көрүжү-биле тайылбырлап билири. Улустун аас чогаалынын кол өзээн мөзү-шынар айтырыы, чоннун эки аажы- чаңынын дугайында айтырыглар тургузуп турар дээрзин ылгап билири. Улустун аасчогаалынын жанр талазы-биле онзагайын сайгарып билири. Улустун аас чогаалынын дылынын онзагайын тодарадып билири. Улустун аас чогаалынын кижизидикчи салдарын айтып, тайылбырлыг сайгарылганы кылып билири
	Хуулгаазын тоолдар «Тос оолдуг Доктагана кадай»	2	Хуулгаазын тоолдарнын онзагай талаларын тодарадып билири. Номчаан тоолунун утказын дыңнакчыга чедимчелиг дамчыдып, тема болгаш сюжедин тодарадып билири. Угаап боданырын сайзырадырынга, ыдыктарга хамаарыштыр кижинин хамаарылгазын хевирлээринге хуулгаазын тоолдарнын салдарын тодарадыры. Тоолдарнын өөредиглиг утказын илередири
	Анаа тоолдар. «Балыкчы Багай-оол»	2	Анаа (амыдыралчы) тоолдарнын онзагайын тодарадып билири. Номчаанын дыңнакчыга тайылбырлыг дамчыдып шыдаар харык-шинээ. Анаа (амыдыралчы) тоолдарда кижинин эки аажы-чаңын: эвилең-ээлдек болурун, эп-найыралдыг, чөптүг болурун тодарадып билири. Тоолга дүүшкек уткалыг мультфильмге хамаарыштыр чугаага киржип, сайгарып билири
	Тоол «Чаңгыс ой аъттыг үш алышкы»	1	Тоолда кол бодалды илередири. Маадырларнын аажы-чаңын, мөзү-шынарын тодарадып билири. Номчаан тоолунга хамаарышкан айтырыгларга харыылап,

			сайгарып билири
	«Чеди иелиг Чес-Мыйыс»	1	Тоолда чырыттыңан чаагай сеткилди илередип билири. Тоолдарның дылының онзагайын тып, оларның чогаалга салдарын тодарадып билири. Дириг амытаннар дугайында болгаш анаа (амыдыралчы) тоолдарны ылгап билири
	«Кускун биле Үгү» Чогаал теориязы. Эпитет дугайында билиг	1	Тоолдарның идея-тематиктиг угланышкынын, кижизидикчи ужур-уткалыын, үнезин, номчукчуга салдарын тодарадып билири. Овур-хевирлерни ылгап билири. Тоолдарның дылының онзагайын тодарадып, оларның кол бодалды көргүзеринге салдарын илередип билири. Диалог чугааның салдарын билири. Команда бооп, бөлүктежи, диалог чугаа тургузуп ажылдап билири. Тоолдарда эпитеттин салдарын тодарадып, сайгарып билири
Россия чоннарының литературазы. Делегей литературазы	Леонардо да Винчи. Притча «Итпиктер болгаш оларның оолдары». «Пеликан»	1	Кижилернин таарымча чок аажы-чаңы, оон кижиге херекчок салдарының дугайында Леонардо да Винчинин чогаадыкчы өнчүзү – мерген чугаалары-биле таныжары. Мерген чугааларда (притчаларда) авторнун туружун тодарадыры. «Бак сагыштын долузун» дириг амытаннар чижээнге илередип тайылбырлаары
Аас чогаалы	Фольклорнун биче хевирлери. Үлегер домактар болгаш чечен сөстөр	1	Үлегер домактар – фольклорнун биче хевирлери дээрзин сайгарып билири. Тыва үлегер домактарның утказын тодарадып билири. Үлегер домактарның делегей болгаш амыдырал дугайында өөредиглиг утказын тодарадып билири. Үлегер домактар болгаш чечен сөстөрдө мерген утканың тодарадыын илередип билири. Үлегер домактарны шээжи-биле чугаалаары
Класстан дашкаар ном- чулга	Будуп Б. К. «Пословицы и поговорки тувинского народа» (шилилге- биле)	1	Орус болгаш тыва үлегер домактарда кижилернин өттүнери күзенчиг эвес аажы-чаңын деңнеп, сайгарып билири. Башкының дузазы-биле билдинмес сөстөрни, сөс каттыжышкыннарын тайылбырлыг сайгарып билири. Үлегер домактарның сургаалдыг утказын тодарадыры
Россия чоннарының литературазы. Делегей литературазы	Бурят улустун аас чогаалы. Триада	1	Көшкүн чоннарның өөредиглиг мерген чугааларын деңнеп, сайгарып (ниити болгаш тус-тус талаларын) билири. Бурят чоннун аас чогаалының тыва чоннун аас чогаалынга чоок, ылгалдыг талаларын илередири
Аас чогаалы	Фольклорнун биче хевирлери.	1	Тывызыктарның тематиктиг бөлүктөрүн болгаш тургузуун тодарадып билири. Тывызыкты тыварынга хамаарыштыр аргаларны тодарадып билири. Деңнелгелиг

	Тывызыктар дугайында билиг		сайгарылганы кылып билири. Тывызыктарны аянныг ыдып салыры. Сайгарылга үезинде бөлүк, команда бооп ажылдап билири
Аас чогаалындан ужукталгаш...			
Проза	КудажыК-Э. К. «Кым эң ажыкты-гыл?»	2	Литературлуг тоолдарның фольклорлуг үндезинин, аас чогаал-биле харылзаалыын тодарадып билири. Тоолдарны шилилгелиг эдерти чугаалап, оларның сургаалдыг утказын тодарадып билири. Сөзүглелдин утказынга, маадырларның хөделиишкиннеринге даянып, бодунуң бодалын, хамаарылгазын илередип билири. Рольдап аянныг номчулга. Номчуп турар чогаалынга хамаарыштыр үнелелди бодунуң хире шаа-биле тодарадып билири. Чогаалда дылдың чурумалдыг аргаларын тып билири, оларның чогаалга салдарын тодарадыры
	Эргеп М. С. «Чартык арбай»	1	М. С. Эргептин чогаадыкчы ажыл-ижи-биле таныжылга. Уруглар чогаалчызының бижээни литературлуг тоолдарның фольклорлуг үндезинин, аас чогаал-биле харылзаалыын тодарадып билири. Тоолда мөзү-шынар темазын болгаш ооң кижизидикчи салдарын сайгарып билири. Чогаал маадырларынга деңнелгелиг характеристиканы, маадырларның хөделиишкиннеринге тус-тус үнелел бээри
	Сүрүң-оол С. С. «Карактар дугайында маргылдаа»	1	Чогаалды аянныг номчууру. Кыска тоолдарның онзагайын илередири. Номчуп турар чогаалында чидиг айтырыгга хамаарыштыр бодунуң үнелээшкинин тодарадып билири. Тоолдуң сайгарылгазынга идепкейлиг киржири. Тодаргай кылдыр эдерти чугаалаары
	Чүлдүм Ч. М. «Тарааның тывылганы»	1	Чогаалда төөгүлүг болуушкуннарның фольклор үндезиннеринге дүүштүр чогааттынганын тодарадыры. Тодаргай эдерти чугаалап билири. Айтырыгларгадолу харыылаары
	Эргеп М. С. «Хек чүге ыраажы болганыл?» Чогаал теориязы. Авторлуг тоолдар	1	Чогаалды аянныг номчууру. Бойдуска (хектин эдеринге) хамаарыштыр улусчу даап бодаашкынының онзагайы, ук чүүлге хамаарылгазын илередип билири. Маадырларга характеристика бээри. Улустуң аас чогаалының болгаш авторлуг тоолдарның дөмей болгаш ылгалдыг талаларын, идеялиг утказының чоок талаларын тодарадыры
	Сувакпит О. О. «Арзылаң биле Пар» Чогаал теориязы. Басня	1	Басняда кол бодалды илередири. Чогаалда маадырларның омур-хевирин тус-тус ылгап тайылбырлаары. Номчаан чогаалынга хамаарыштыр бодунуң бодалын, хамаарылгазын илередип билири. Шээжи-биле аянныг номчулганы күүседири. Басняларда кижилерниң багай аажы-чаңын: мегелээрин, бодун өрү көрдүнөрин,

	дугайында билиг		мугулай чоруун сойгалаары болгаш сайгарары
	Серен С. С. «Ном биле Портфель»	1	Басняда кижилерниң багай аажы-чаңын: бодун тогдунарын, мактанырын сой-галаары болгаш сайгарары. Чогаалда дылдың чурумалдыг аргаларын тып, басняның идеялиг утказын тодарадырынга оларның салдарын тодарадыры. Басняны рольдап аянның номчууру
Россия чоннарының литературазы. Делегей литературазы	Крылов И. А. «Каарган болгашдилги» Чогаал теориязы. Диригжидилге дугайында билиг	1	Басняда чоннуң мергенин, өөредиглиг ужур-утказын тодарадып билири. Авторнун туружун илередири. Чогаалдың идеялиг угланыышкынын тодарадыры. Тыва чогаалчылар С. Сарыг-оолдун, Л. Чадамбаның, И. Медээчининг очул- дурганы орус баснялар-биле шилилгелиг таныжылга. Басняны рольдап аянның номчууру
Поэзия	Иргит Л. Х. «Теве»	1	Лидия Иргиттин өөредиглиг, каттырынчыг уткалыг чогаалдары-биле таныжылга. Сөзүглелден диригжидилгени тып, чечен чогаалга оларның салдарын илередири. Авторнун туружун дылдың чурумалдыг аргаларын ажыглаанындан тодарадып билири. Басняны рольдап аянның номчуур.
Чаштар делегейинин көрүнчүү			
Проза	Чадамба Л. Б. «Аян-чорук»	4	Уруглар чогаалчызы Л. Б. Чадамбаның намдары-биле кыска таныжылга. Чаштар делегейин чуруур талазы-биле чогаалдың уран-чеченин, бижиттинген аянының онзагайын тодарадыры. Улустун аас чогаалын чогаалда ажыглаанын база оларның кол бодал илередиринге салдарын илередип билири. Чогаал маадырларынга оларның тус-тус омур-хевиринге характеристика бээри. Чогаалды аянның номчууру. План ёзугаар азы шилилгелиг эдерти чугаалаары. План тургузары
	Олчей-оол М. К. «Тергелиг аът» («Хөөрээрниң чугаалары» деп номдан)	1	Чечен чугааның сюжет болгаш чончу аян хөөнүнүн онзагайын тодаргайлап билири. Хөөрээр маадырның аажы-чаңында ылгалып турар кол демдекти илередири. Чогаалды рольдап аянның номчууру. План ёзугаар эдерти чугаалаары
	Саган-оол О. К. «Эжишкилер» Чогаал теориязы.	2	О. Саган-оолдун допчу намдары-биле кыска таныжары. Чечен чугааның идея, темазын тодарадып билири. Кижилер аразында найыралдыг болурунун эки салдарын тайылбырлаары.

	Пейзаж		Төмүр болгаш Маадырның омур-хевиринге деңнелгелиг характеристика бээри Пейзаж – бойдус чурумалы, чогаалда уран арга дээрзин билип алыры. Пейзаж деп терминниң утказынга дүүштүр сайгарылга кылып билири. Аянның номчулга. Номчаанын сайгарары. План ёзугаар эдерти чугаалаары. План тургузары
	Сувакпит О. О. «Аът чарыжы»	2	Чогаалдың темазын, кол маадырның аажы-чаңының кол ылгавыр талаларын тодарадыры. Бичии аът мунукчузунун психологтуг байдалын илередип билири: ооң шимчээшкини, бодунга бүзүрелдиг аажы-чаңы. Бодунун мурнунга тургустунуп кээр берге байдалдарны көрүп, ажып эртип тура, бичии маадырның аажы-чаңының илереп кээрин хайгаарап билири. Чогаал үзүндүлерин медреселдиг номчуп база эдерти чугаалап билири. Айтырыгларга харыылаары
	Эргеп М. С. «Өдүгенде чайлаг» (тоожудан эгелер)	4	Чогаалдың темазын тодарадыры. Тожунун бойдус чурумалын болгаш дириг амытаннарын омур-хевирлиг тодарадып билири. Чогаалдың дылын, Тожу чонунун диалектизиниң онзагайын сайгарып билири. Аянның номчулга. Номчаанын сайгарары. Чогаал үзүндүлерин медреселдиг номчуп база эдерти чугаалап билири
	Суваң Ш. М. «Кара-Баштыг»	2	Чогаалда болуушкуннарны болгаш чогаал маадырларының хөделииш-киннерин сайгарып билири. Чогаалда төөгүлүг болуушкуннарга хамаарыштыр сайгарылгалыг номчулганы чорудуп билири. Салдыгган айтырыгларга аас болгаш бижимел-биле долу харыыны берип билири. Аянның номчулга
Поэзия	Лудуп Р. «Таваар, маажым бадып келгеш»	1	Авторнун чашкы үени көргүскениниң онзагайын дылының уран-чеченинге даянып, илередип билири. Шүлүктү сайгарылгалыг номчуп билири. Кулунчактың омур-хевирин чуруп көргүзери. Шүлүктүн бижиттинген аянының онзагайын тодарадыры
Хуулгаазынар делегейи			
Проза	Суваң Ш. М. «Хүн-Херелден аалчылар»	3	Тоожуда уругларның омур-хевирин тус-тус үнелеп демдеглээри. Тоожукчунун омур-хевирин. Аянның номчулга. Номчаанын сайгарары. Бердинген даалга ёзугаар сөзүглелди эдерти чугаалаары. Фантастиктиг чогаалдың онзагайын, чогаадып каан болгаш фантастиктиг арга ажыглалының тема тодарадырынга салдары
	Куулар Н. Ш. «Танаа-Херелдин чуртунда»	4	Фантастика аргаларының чогаалда киир-генин тодарадып билири. Үш эжишкиниң тоол ораныга чорумалдарының дугайында план ёзугаар азы кыска эдерти чу- гаалап, сайгарып билири. Аянның номчулга
	Донгак Э. Л.	2	Рольдап аянның номчулга. Номчаанын сайгарары. Буянның мөзү-шынарлыг

	«Буянный амытаннар»		болурунун: эвилең-ээлдээ болгаш сагыш човаачалы, каржы чорукту эвилең аажы-чаңның ажып тиилээри дээш о.ө. – үнезин сайгарып билири. Шииниң маадырларынга характеристика бээри. Шииниң дылының онзагайын тодарадыры. «Кижин болгаш бойдус» деп теманы ажытканының онзагайын тодарадыры
Ыдыктар			
Поэзия	Пюрбю С.Б. «Ынак Тывам»	1	Шүлүктүн темазын тодарадыры. Шүлүкте дылдың чурумалдыг аргаларын тывары. Аянный номчулга
	Сувакпит О. Ө. «Россияга алдар»	1	Шүлүктүн тургузуунун онзагайын илередип билири. Дылдың чурумалдыг аргаларының төрөөн черинге ынакшылды, чоргааралды илередиринге салдарын тодарадып билири. Аянный номчулга
	Үержаа А. «Ие дылым»	1	Авторнун номнары-биле таныжылга. Төрөөн дылды билиринин, оон кижинин амыдыралынга салдарлыын, үнезин тодарадып билири. Лириктиг маадырның төрөөн дылынга кандыг хамаарылгалыын илередип билири. Дылдың чурумалдыг аргаларының ажыглалын сайгарып билири. Аянный номчулга
Тиилелгениң сылдыстары			
Поэзия	Сарыг-оол С. А. «Маадыр Чүргүй-оол»	1	Шүлүктүн темазын болгаш идеязын тодарадыры. Чогаалдың маадырлары Чүргүй-оол болгаш Иванның окур-хевирлерин көргүскениниң онзагай талаларын илередири. Сөзүглел-биле ажылдап билири. Баш-кының дузазы-биле азы бот-хуузунда төлевилел тургузар ажылга киржилгези
Россия чонна-рының литературы. Делегей литературы	Муса Джалиль «Укчугаштар»	1	Аянный номчулга. Дайын темазынга хамаарышкан чугаага киржилгези. Чогаалда көдүртүнген мөзү-шынар темазының чидиг айтырыгларын бодунуу-биле тайылбырлап билири. Айтырыгларга болгаш чогаалда болуушкуннарга хамаарыштыр бодунун туружун илередип тургаш, долун харылаары
Класстан дашкаар номчулга	М. Сундуй «Дайынчылар» («Эки турачы аъттыг эскадрон» деп номдан)	2	Авторнун кыска допчу намдары-биле таныжылга. Чогаалдан шингээткенинге даянып, тыва эки турачыларның маа-дырлыг чоруун сактып алыры, чогумчалыг тайылбырлаары. Чогаалдың кол идеязын тодарадыры. Дылдың чурумалдыг аргаларының ажыглалын сайгарып билири. Тыва эки турачыларга хамаарышкан чугаага киржири. М.Б. Сундуйнун тыва эки

			турачылар дугайын төөгүгө арттырар ажыл-чорудулгазынга үнелел бээри. Бот-хуузунда төлевилел тургузар ажылга киржилгези
	Сувакпит О. Ө. «Кечил-оолдуң солдаттары»	2	Шүлүктө кол бодалдарны илередири: чоннар аразында найырал, төрээн черинге бердингени, чоргаар аажы-чаң, сеткил-сагыжының туруму. Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында тыва эки турачыларның овор-хевиринге характеристика бээри. Капитан Тюлюш Кечил-оолдуң маадырлыг чоруу-биле таныжары. Тыва эки турачыларның аъттыг эскадроннуң капитаны Кечил-оол дугайында дыңнадыг кылыры. Сөзүглелге хамаарыштыр айтырыгларга харыылаары
Дириг амытаннар делегейи			
Поэзия	Кюнзегеш Ю. Ш. «Эзимнерниң ыры»	1	Шүлүктүң темазын болгаш идеязын тодарадыры. Дылдың чурумалдыг аргаларының шүлүктө салдарын сайгарып билири. Бойдус камгалалының дугайында чугаага киржири
Класс-тан даш-каар номчул-га	Аракчаа К. М. «Сыын мунупкан» («Кара-Ашактың кускуну» деп номдан)	1	Чогаалчының бойдус дугайында чогаалдары-биле таныжары. Номчаанын сайгарары. Дылдың чурумалдыг аргаларының оворлуг салдарлыын сайгарыпбилири
Проза	Сүрүң-оол С. С. «Ус-кушкаш»	1	Чечен чугааның темазын тодарадыры. Чогаалда Ус-кушкаштың овор-хевирин сайгарары, чечен чугааның кижизидилгелиг салдарлыын тодарадыры. Сөзүглелге хамаарышкан айтырыгларга харыылаары
	Күжүгет М. А. «Азыранчып чорааш...»	2	Чечен чугааның темазын болгаш идеязын тодарадыры. Кол маадырның кылган чоруун үнелээри. Калбак чогаалды сайгарып билири. Дылдың чурумалдыг аргаларын, чогаалдың бижиттинген онзагайын илередип билири. План ёзугаар эдерти чугаалап билири
Россия чоннарының литературазы. Делегей литературазы	Санги В. М. «Тулаага ужуражышкын» («Баштайгы олча» / «Время добычи» деп номдан)	1	Чечен чугааны номчууру болгаш эдерти чугаалаары. Тоожукчу маадырның чашкы сактыышкынын көргүзүп чугаалажыры. Кырган-аваның болгаш аваның овор-хевиринге характеристика бээри

Шупту:	68 ш.	
--------	-------	--

6 класс

Бөлүк	Тема	Шак, ай-хүнү	Өөреникчилерниң күүседир уjurлуг кол-кол ажыл-чорудулгазы
Кирилде	«Литература – уран чүүлдүң хевири»	1	Төрээн – тыва чечен чогаал уран чүүлдүң бир хевири дээрзин билип алыры. Амыдыралды чечен овурже кирип чуруур онзагай талаларын сайгарган чугаага киржири. Кижиниң мөзү-шынарының болгаш эстетиктиг көрүжүнүң хевирлеттинерингечечен чогаалдың салдарын тайылбырлап билири. Чаа өөредилге чылында номчуур чогаалдары-биле таныжары.
Аас чогаалы – чоннун эртинеzi			
Улустун аас чогаалы.	Чогаал теориязы. Мифтер тоолчургу чугаалар болгаш төөгү чугаалар. «Ай, хүн». «Чеди-Хаан сылдыс». «Үгер канчап дээрже үне бергенил?». «Кизи канчап эң-не күштүг амытан	4	Чогаалды сайгарылгалыг номчууру азы эдeрти чугаалаары. Тоолчургу чугааларда болгаш мифтерде дылдың чурумалдыг аргаларын тывары болгаш оларның чогаалга салдарын илередири Мифтер болгаш тоолчургу чугаалар деп терминнерниң ылгавырлыг онзагайларын илередири. Делегей хүлээп алыышкынын, чүдүлгени болгаш амыдыралда үнелер дугайын деңнеп, хайгаарап билири

	болганыл?». «Күскениң чылга киргени». «Үттүг-Хая дугайында тоолчургу чугаа». «Хайыракан». «Теве-Адар».		
Улустуң аас чогаалы. Төөгү чугаалар	«Амыр-Санаа дугайында төөгүчугаа». «Кыры сөөгү». Хөөмейлээр Бүдүкпен».	7	Тоолчургу чугааларның идеялиг утка-шынарын тодарадып ажылдап билири. Амыр-Санаа болгаш Бүдүк-пенниң омур-хевиринде тыва чоннуң аажы-чаңы чуруттунганын: чараш мөзү-шынарын, чөптүг чорукту, төрөөн чуртунга шынчы бараан болуп чоруурун бодунуң көрүжү, туружу-биле илередип билири. Гиперболаның чогаалдарда салдарын тодарадып билири. Янзы-бүрү чоннарның аас чогаалының хевири мифтерде октаргай, делегей, кижиге дугайында ниити чүүлдерни ылгап, илередип билири. «Памятники фольклора народов Сибири и Дальнего Востока» деп номнуң «Мифы, легенды, предания тувинцев» деп кезээ-биле таныжылга
Класстан дашкаар номчулга	Тоолчургу чугаа (башкының шилилгези-биле)	1	Тоолчургу чугааларда хөөредип чогаадып каанын илередип, сайгарып билири. Тоолчургу чугаа аас чогаалының хевиринде онзагай жанр деп тодаргайлап, төөгүлүг барымдааларга даянып, сөзүглелдин утказын чазып номчуп билири
Улустуң аас чогаалы. Тыва улустуң ырлары	Чогаал теориязы. Ыр, кожамык дугайында билиг. Тыва улустуң ырлары. «Кадарчы». «Ала караан дешкен болза». «Межегей». «Самагалдай. «Хандагайты». «Очалаңдан кедилерин».	4	Тыва улустуң ырларын тема аайы-биле бөлүктөп, тодарадып билири. Улустуң ырыларында чоннуң төөгүзүн, ёзу-чаңчылдарын, тыва кижинин иштиги делегейин шинчилеп өөренири Улустуң ырыларының онзагайын, дылының поэктиг омурлуун билип, сайгарып билири. Тыва улустуң ырларын күүседип билири

	«Тооруктуг долгай Тандым». «Өдүген- Тайга». «Чашпы-Хемим». «Алды баштыг Кара- Дагны». «Дөге-Баары».		
Улустуң аас чогаалы.	Кожамыктар	2	Тыва улустуң кожаң ырларының көшкүн чоннуң амыдыралынга салдарын тодарадып билири. Чоннуң кожаң ырларының дылының онзагайын, чиге, тода, чидиг угаан сиңгенин тодарадып билири. Кожан ырыларның аялгаларының янзылары-биле таныжылга. Чон-нуң болгаш амгы үениң кожаң ырыларын тема аайы-биле бөлүктөп, деңнеп шинчилеп билири. Кожамыктап ырлап билири
Йөрээлдер	Чогаал теориязы. Алгыш-йөрээлдер	3	Алгыш-йөрээлдер – улустуң аас чогаалының бир хевири деп билип, оларның идейлиг утка-шынарын толгаш тема аайы-биле бөлүктөрин тодарадып өөренири. Алгыш-йөрээлдерниң бөлүктээшкинин, ужур-утказының, тургузуунуң, хемчээ-линиң онзагайларын тодарадып билири. Алгыш-йөрээлдерниң идеялиг утка-шынары-биле таныжылга
Хам алгыштары	Чогаал теориязы. Хам алгыштары Ондар Шокар-Хамның тайга-сынны алганганы. Хамның чаштарны алганганы. Хамның Шагааны алганган алгыжы.	2	Хам алгыштары – «тыва дылдың онзагай байлаан көргүскен национал байлак», «шүлүк чогаалының эң-не бурунгу эртинези» дээрзин билип алыры. Алгыштарның ужур-утказының, уран-чечениниң болгаш тургузуунуң онзагайы-биле таныжары база тодарадып билири. Аянның номчулга
Авторлуг тоолдар	Сарыг-оол С. А.	3	Чаа үе, революция темазын онзагай аян-биле дамчытканын илередири. Агар-Сандан ыяшта символ омур-хевир бар дээрзин билип алыры.

	«Агар-Сандан ыяш» Чогаал теориязы. Гипербола болгаш литота		Аас чогаал-биле харылзаалыын, чогаалдың, чогаалчының дылының онзагайын тодаргайлап, илередири. Гипербола болгаш литота дугайында таныжары, оларның чечен чогаалга салдарлыын илередири. Тоолдарда гипербола болгаш литота деп темага дыңнадыг кылыры. Бодунуң тоолун чогаадыры
Класстан дашкаар номчулга	Алтаргана. Бурят чоннуң аас чогаалында триадалар(ожук даштары)	1	Бурят болгаш тыва улустуң аас чогаалынга хамаарыштыр деңнелгелиг чугаа кылып өөренири. Бурят чоннуң аас чогаалының онзагайын илередири. Көшкүн аймак чоннарның мерген чугааларында үн алчып турар бир дөмей бодалдарны деңнээри
Россия чоннарының литературазы. Делегей литературазы	Гримм алышкылар «Ак чылан»	1	Тоолдуң идея-тематиктиг угланыышкынын тодарадыры. Чогаалда мөзү-шынар айтырыын болгаш ооң кижизидикчи салдарын илередири. Тоолдарда ниити чүүлдү тыпкаш, оларның онзагайларын база оларда ниити аргаларны илередири
Поэзия	Козлова С. В. «Аъттыг-шеригжи кыс»	1	Чогаалда лириктиг маадырның аажы-чаңының онзагайын илередири. Чогаалдың чугулазын болгаш чоннуң маадырларының – эки турачыларның аажы-чаңында ылгавырлыг талаларын тодарадып өөренири. Ада-чурттуң Улуг дайының чылдарында совет чоннуң маадырлыг чоруктарының дугайын өөренириниң чугулазын билири
Класстан дашкаар номчулга	Кузнецов И. Т. «Хайгыылчы Тоютчук»	1	Сюжетти эдerti чугаалаары. Чогаалдың темазын болгаш кол бодалын тодарадыры. Чогаалдың иштики хөөнүңгө дүүштүр сагыш-сеткил илерээшкинин дамчыдып, аянынг номчууру. Кол маадырның овор-хевиринге үнелел бээри. Хайгыылчы Тоютчуктуң хөделиишкиннеринге хамаарыштыр бодунуң үнелелин бээри
Ойнай-сылдай сойгалажыр			

Поэзия	Кудажы К-Э. К. «Маргылдаа»	1	Басняны рольдап аянның номчууру. Чогаалда чидиг айтырыгны тодарадыры. Маадырларны деңнеп сайгарары. Авторнуң туружун илередип, сюжет, тургузуг талазы-биле чураанының онзагайын илередири. Басняның мөзү-шынар болгаш кижизидикчи салдарын делгеренгей тодаргайлап билири. Шээжи-биле номчулга
	Сүрүң-оол С. С. «Аът биле Оор»	1	Сөс-биле, фразеологтук сөс каттыжышкыннарының утказы-биле ажыл. Басняның чогаалда мөзү-шынар айтырыын болгаш ооң кижизидикчи салдарын илередири. Маадырларның чурумун үнелеп, сайгарылгалыг чугаага киржири. Басняны рольдап аянның номчууру
Россия чоннарының литературазы. Делегей литературазы	Крылов И. А. «Шиижек биле көге- буга» Чогаал теориязы. Басня дугайында билиг	2	Басняны рольдап аянның номчууру. Кижилер аразында хамаарылганы, кижилерде ниити болгаш ылгалдыг аажы-чаңнарны тодарадып билири. Авторнуң бодунуң маадырларынга, оларның аажы-чаңынга хамаарылгазын база кажар дилгиниң аажы-чаңын чуруурда, кылыг сөстөриниң салдарын илередип билири. Крыловтуң басняларында мөзү-шынар айтырыын болгаш ооң кижизидикчи салдарын сайгарып илередири. Литературлуг терминге хамаарышкан сөстөрни шиңгээдип ап, сөзүглелдерни сайгарып билири. Басня жанрының тывылганын болгаш дыл, тургузуг талазы-биле онзагайларын илередири. Эрте-бурунгу үениң болгаш амгы үениң басняларының онзагайларын тодарадыры. Шүлүк болгаш басня жанрының дөмей болгаш ылгалдыг талаларын тодарадыры
Элээдилер делегейи			

Проза	Тока С. К. «Мерген», «Тас-Баштыг», «Шаагай», «База кыш» («Араттын сөзү» деп романдан үзүндү)	5	Романдан үзүндүлөрдүн укур-утказын номчуп, билип турары. Чогаалдын амыдыралчы үндөзүннөри. Чогаалда авторнун туружу болгаш ук байдалдын илереп кээрин тодарадып сайгарары. Тас-Баштыгнын окур-хөвиринге характеристика бээр. Бойдус чурумалынын (пейзажтын) чогаал кол бодалын ажыдарынга салдарын тодарадыры. Тоожу жанрын рольдап аянын номчууру
Проза	Сарыг-оол С. А. «Ол-ла Маскажык» Чогаал теориязы. Чогаал маадырынын дугайынды билиг	4	Чечен чугаанын темазын, чидиг айтырыглыын болгаш идеяын тодарадыры. Дылдын чурумалдыг аргаларынын чогаал сайгарарынга окурлук салдарлыын база тургузуунда онзагай чүүлдерни (пейзаж, интерьер, маадырнын иштики монологу) сайгарып билири. Чогаалда болушкуннарга хамаарыштыр бодунун туружун илередип, сайгарып, айтырыгларга харыылап билири. Лириктиг маадырнын болгаш авторнун окур-хөвирин тодаргай ылгап, кызыгаарын айтып билири. Маадыр болгаш прототип, автор, чогаадыкчы допчу намдары деп билиишкюннөрин эге чадаын билип алыры. Сөзүглелден окур-хөвирлернин янзыларын: кол маадырнын, бойдус чурумалынын, үенин, чылдын, дириг амытаннын, болушкуннун, бир чүүлдүн онзагайларын илередип билири.
	Сувакпит О. О. «Буянын сергези»	2	Чогаалдын уткузын билип, аңаа дүүштүр чоок эдerti чугаалаары, айтырыгларга харыылаары. Чечен чугаанын кол идеяын тодарадыры. Чогаал маадырларынга, оларнын хөделиишкюннөринге үнелел бээр. Персонажтарнын чугааларынга дүүштүр диалог чугаа тургузуп билири. Тоожу жанрын сайгарып өөренири
	Дуюнгар М. М. «Хлеб»	2	Чогаалдын уткузын сөзүглелге чоок эдerti чугаалаары. Чечен чугаанын темазын, идеяын тодарадыры. Чогаал маадырларын деңней сайгарып билири. Маадырларга, оларнын хөделиишкюннөринге хамаарыштыр бодунун бодалын, туружун илередип билири. Чогаалда болушкуннарга, маадырларга хамаарыштыр авторнун туружун база илередип билири. Калбак чогаалдын сюжедин сайгарары

Россия чоннарының литературазы. Делегей литературазы	Неверов А. В. «Ташкент – аыштыг- чемниг Ташкент хоорай»	1	Чуртта болуп турган амыр эвес үелерни көргөн херечи бооп чурттап эрткен бөдүүн чоннуң амыдыралын билир чогаалчы А. Неверовтуң допчу намдары-биле таныжылга. Тоожунуң темазын, идеязын тодарадыры. 12 харлыг Додонов Мишканың овор-хевири үнелеп билири
Проза	Суваң Ш. М. «Киж-бүрүс»	3	Чогаалдың тема болгаш идеязы. Хар-оолдун аажы-чаңыга үнелел бээри. Жанрның онзагайын тодарадып, дылының чурумалдыг аргаларын тып, сайгарып билири. Авторнуң мөзү-шынар айтырыын көдүргөн чогаалдары-биле таныжылга
Төрөөн чуртум делгемнери			
Проза	Ойдан-оол Х. М. «Эзир» (тоожудан үзүндүлөр)	3	Чогаалдың тема болгаш кол идеязын тодарадыры. Маа-дырларның аажы-чаңыга үнелел бээри. Тыва аңчыларның ёзу-чуруму, чаңчылдары-биле таныжары. Чогаал маадырларын деңней сайгарып билири
	Суваң Ш. М. «Азыранды» Чогаал теориязы. Проза болгаш шүлүк чогаалының ылгавырлыг талалары	2	Чогаалдың адын болгаш уjur-утказында илереттинген кол бодалды тодарадыры. Соктайның портредин тур-гузары. Чечен чугаада бичии уругларның болгаш улуг кижилерниң иштики деле-гейинге (аажы-чаңыга) үнелел бээри. Проза (калбак чогаал) болгаш лирика жанрларының ниити болгаш ылгалдыг талаларын ылгап билири. Чогаалды сайгарары. Бердинген тема ёзугаар чогаадыг бижири
Поэзия	Сарыг-оол С. А. «Күс»	1	Чогаалдың идеялиг болгаш тема угланышкынның уjur-утказын бадыткалдыг илередири билири. Шүлүктүң дылының чурумалдыг аргаларының тып, сайгарып билири. Шүлүктүң кол бодалын тодарадырынга кандыг аргалар барын илередири. Лириктиг маадырның овору болгаш күскү бойдус чурумалы-биле ажил. Аянның номчулганы чедингир күүседири.

			Күс дугайында орус болгаш өске-даа чогаалчыларның чогаалдары-биле таныжылга
Поэзия	Доржу М. Б. «Экии, Тыва!»	1	Шүлүкте илереттинген кол бодалга авторнуң хамаарылгазын илередири. Тема болгаш кол бодалды тодаргайлап билири. Тываның овурун илередип билири
Класстан дашкаар номчулга	Кенин-Лопсан М. Б. «Авамның өө» Чогаал теориязы. Пафос	1	Шүлүктү аянның номчууру. Лириктиг маадырга үнелел бээри. Чогаалга даянып, аваның окур-хевирин тургузары. Чогаалдың идеялиг пафозун сайгарары. «Пафос» деп термин-биле таныжары
Россия чоннарының литературазы Делегей литературазы	Оралбаев О. «Тыва черге мөгейиг»	1	Чогаалчы О. Оралбаевтин чогаадыкчы намдары-биле таныжылга. Шүлүктү номчуп, укур-утказын илередип билири. Тыва чоннуң иштики делегейиниң бай-байлаан чогаалга даянып тодаргайлаары. Авторнуң ажыглааны дылдың чурумалдыг аргаларын тып, сайгарып билири
Поэзия	Даржай А. А. «Өгге йөрээл»	1	Шүлүктү аянның номчууру, идеялиг пафосту илередири. Дылдың чурумалдыг аргаларын, чогаалдың тургузуун (композицияны) онзагайлап билири. Чогаалдың укур-утказынга авторнуң хамаарылгазы
Поэзия	Салчак М. Б. «Амытаннар чылы»	1	Шүлүктүң аянның номчулгазы. Чогаалдың идеялиг укур-утказын илередири. Чогаалга даянып, чөөн чүк улзунуң ай-хүн санаашкынынга үнелел бээри. Ай, чыл санаашкынында ниити, бот-тускайлаң онзагай болгаш чоннуң чаңчылчаан ёзу-чаңчылдарында онзагайларын илередири
Көжеге-даа ажыттынды			
Драматургия	Көк-оол В. Ш. «Чаргы»	2	Чогаалдың идеялиг укур-утказын илередири. Шииде чөрүлдээни илередири. Шиини маадырлары болгаш оларга деңнелгелиг үнелелди бээри. Маадырларның хөделииш-кииниге хамаарыштыр бодунуң бодалын, туружун илередири
	Танова Е. Т.	3	Шиини рольдап номчууру. Фантастиктиг хамаарылганың уруглар чогаалын бижииринге болгаш оларның амыдырал дугайын шингээди алырынга салдары.

	«Илбилиг согун»		Шииниң улустуң аас чогаалы-биле холбаалыы. Бердинген темага чогаадыг бижири
Шупту:		68 шак	

7 КЛАСС

Блок	Тема	Шак, хууса а	Өөреникчилерниң күүседир уjurлуг кол-кол ажил-чорудулгазы
Кирилде	Чогаал делегейинче аян-чоруктарның уламчызы	1	Чечен чогаалдың кижиниң хевирлеттинеринге салдарын тодарадып билири. Чогаалчы кижиниң ажил-ижин чырыдып билири. Чечен чогаалдың уран чүүлдүң өске хевирлери-биле харылзаалыын илередири. Бодунуң номчаан чогаалынга үнелел берип, ооң идеялиг уjur-утказын ажыдып билири. Чечен чогаалда оjur-хевирлерниң болгаш болуушкуннарның сырый холбаалыын бадыткалдыг илередип билири
Чеченнерниң сөңү			
Улустуң аас чогаалы.	Маадырлыг тоолдар «Танаа-Херел»	3	Тыва маадырлыг тоолдар-биле таныжып өөренири. Номчукчуга билдингир тыва улустуң маадырлыг тоолу «Танаа-Херел». Маадырлыг тоолдуң уjur-утказының онзагайы. Темазы болгаш идеялиг уткалыы. Маадырларның аажы-чаңыга болгаш хөделиишкиннеринге үнелел бээри. «Национал аажы-чаң» деп терминге хамаарыштыр бодунуң бодалын илередип билири. Шаң-Хаанга болгаш Шулбус-Хаанга деңнелгелиг үнелелди бээри. Маадырлыг тоолду сайгарып өөренири
	«Бокту-Кириш, Бора-Шээлей»	5	«Бокту-Кириш, Бора-Шээлей» деп маадырлыг тоолдуң тыва уран чүүлдүң хевирлеринде салдарын илередип билири. Маадырлыг тоолдарда эрес-дидим хөделиишкиннерни колдады чурууру дег, кол кыс маадырның оjurун-эрес-дидимин ажыдып билири. Маадырлыг тоолдарның (эпостуң) тема болгаш идеяын тодарадып билири.

	Чогаал теориязы. Маадырлыг тоолдар (эпос) дугайында билиг		Маадырлыг тоолдарның тургузуг, утка-хөөн болгаш бижиттингениниң онзагайы- биле таныжары. Дылдың чурумалдыг аргаларының, бойдус чурумалының, портреттин, детальдарның идея тодарадырынга салдарлыын сайгарып билири
Аас чогаалының салдары-биле			
Поэзия	Серен-оол В.С. «Каң-кыс»	3	В. С. Серен-оолдун чогаадыкчы намдары-биле таныжылга. Чогаалдың жанрын, тема, идеязын, сюжедин, тургузуун (композицияны) тодарадып, сайгарып билири. Кол маадырлар Каң-кыстың эпос маадыры Бора-Шээлейниң овуру-биле деңнелгелиг сайгарылганы кылып билири. Тоолдарны болгаш литературлуг тоолдарның ниити болгаш ылгалдыг талаларын, онзагайын бадыткалдыг сайгарып билири
Проза	Кенин-Лопсан М. Б. «Хайыралыг Калчан- Шилги»	4	Тоожунун тема болгаш идеязын илередип билири. Маадырларның овор-хевиринге үнелелди берип билири, оларның чогаалдың идеялиг ужур-утказын ажыдарынга салдарлыын тодарадыры. Чогаалга хамаарыштыр бөдүүн болгаш нарын план, ужур-утказынга хамаарыштыр айтырыгларны тургузуп билири. Харыылап тура, бодунун бодалын, туружун шын база бадыткалдыг илередип билири. Словарь-биле ажыл. Чогаалдың ниити литературлуг сайгарылгазын кылып билири. «Тематика» болгаш «идея» деп терминнерни билири
Россия чоннарының литературазы. Делегей литературазы	Дожоогийн Цэдэв «Улуг Гобиде өг» Чогаал теориязы. Чогаалдың тематика болгаш идеязы	1	Сөзүглелди аянный номчууру. Шүлүктүн идеялиг утказын ажыдып билири. Номчаан чогаалынга дүүштүр деңнелгелиг сайгарылганы: ниити, бот-тускайлаң угланыышкынныын илередип, кылып билири
Поэзия	Доржу М. Б.	1	Шүлүктүн темазын, идеялиг утказын тодарадып билири. Аянный номчулга. Лириктиг маадырның салдарын тодарадыры. Лириктиг чогаалдың улустун аас

	«Аас чогаал»		чогаалы-биле холбаалыын бадыткалдыг тодарадып билири. Лириктиг чогаалды сайгарары
Мен – чаа Тываның оглу мен			
Проза	Тока С. К. «Араттың сөзү»	6	Романның бижиттинген төөгүзү-биле кыска таныжылга. Чогаалдың сюжет болгаш маадырларның төөгү-биле холбаалыы. Маадырларның омур-хевирлеринин романның утказын ажыдарынга салдарын сайгарган чугаага киржири. Номчаан чогаалынга хамаарыштыр бөдүүн болгаш нарын планнарны тургузуп билири. Темага дүүштүр бижимел дыңнадыг кылып билири. Чогаалга хамаарышкан айтырыгларга ниити база бадыткалдарлыг харыылап билири. Чогаалды сайгарары
	Сарыг-оол С.А. «Аңгыр-оолдун тоожузу» (шилилгелиг эгелери)	6	Тыва литературада С. А. Сарыг-оолдун «Аңгыр-оолдун тоожузу» деп чогаалының уjur-утказы болгаш туружун тодарадыры. Чогаалда болуушкуннарның болгаш маадырларның төөгү-биле холбаалыын илередири. Романда ёзу-чаңчылдарның, чүдүлге-сүзүглелдин маадырның кижил болуп хевирлеттинеринге салдарын тодарадып билири. Чогаалга хамаарыштыр бөдүүн болгаш нарын план, уjur- утказынга хамаарыштыр айтырыгларны тургузуп билири. Чогаалчының номнарының делгелгези-биле таныжылга
Россия чоннарының литературы. Делегей литературы	Эллай С. Р. «Экии, тыва чонум!»	1	С. Р. Эллайның чогаадыкчы намда ры-биле таныжылга. Чогаалда ниити болгаш национал онзагай деп билиишкин-биле таныжылга. Россия чоннарының чечен чогаалының жанр болгаш утка-хөөн талазы-биле онзагайынга хамаарыштыр бодунун хамаарылгазын илередип өөренири. Лириктиг маадырның чогаалдың уjur-утказын көргүзеринге салдарын илередири. Шүлүктү сайгарары
Проза	Хөвөңмей Б. Д. «Чүү болганыл?»	1	Чечен чугааның темазын, идеялиг утказын тодарадып билири. Кол маадырның омур-хевиринин болгаш дылдың уран аргаларының чогаал идеязын илередиринге салдарын тодарадыры. Чогаалды сайгарары

Угаан болгаш сеткил			
Проза	Сарыг-оол С. А. «Соругга» Чогаал теориязы:чечен чугаа	3	Чечен чугааның темазын болгаш идеязын, бойдус биле кижиниң аразында харылзаалыын тодарадыры. Кол маадыр Дукарның, ооң психологтуг байдалын тодарадып, аңаа характеристика бээри. Дылдың чурумалдыг аргаларының салдарын илередип билири. Чогаалдың адының ужур-утказын, детальдарны көргүскениниң салдарын тодарадыры. Чечен чугааның сюжедин, ында көдүртүнген чидиг айтырыгларны тодарадып билири
	Сувакпит О. Ө. «Ылар»	2	Шүлүктүң темазын болгаш идеязын тодарадыры. Бойдус камгалалының темазын чогаалда чырытканының онзагайын илередип, шүлүктү сайгарары. Аянның номчулга. Лириктиг чогаал сайгарылгазы. Бойдус камгалалынга хамаарышкан төлевилелди бот-тускайлаң тургузуп билири
	Кудажы К.-Э. К. «Кызыл-Бөрттүг»	4	Чогаалда тоожуушкун аянының онзагайын илередип билири. Чурттуң төөгүзүнүң чидиг айтырыгларын болгаш чоннуң сорук-күзелин чуруурда, кол маадырның болгаш ийиги черге маадырларның омур-хевирин дамчыштыр көргүскени. Кол маадыр, ооң омур-хевиринде таарымчалыг талалары. Дылдың чурумалдыг аргаларын, чогаалдың бижиттинген онзагайын илередип билири. Өөрөнгө чогаалынга даянып, чараш мөзү-шынар болгаш сагыш-сеткил үнезинге хамаарыштыр бодунуң бодалын илередип билири
	Суваң Ш. М. «Чээн оол»	1	Кол маадыр – бичии оолдуң психологтуг байдалын, аажы-чаңын тода чуруурда, авторнуң туружун тодарадып билири. Оолдуң психологтуг байдалын дылдың чурумалдыг аргаларын дамчыштыр илереткениниң онзагайын тодарадыры. Маадырларның сагыш-сеткил байдалын чураанының онзагайы. Мөзү-шынар темазының чидиг айтырыгларын дылдың чурумалдыг аргалары база дээштиг аргалар дузазы-биле чырытканын тодаргайлап билири
Чечен чогаал делегейинде мөңгө темалар			

Проза	Пюрбю С. Б. «Эргеппей дугайында тоожу» Чогаал теориязы. Тоожу дугайында билиг	4	Чогаалдың төөгүлүг үндезинин тургузуп билири. Чогаал маа-дырларынга болгаш болуушкуннарга авторнун хамаарылгазын илередип билири. Кол маадырның омур-хевиринге үнелел берип, ооң өскелерге бот-башкарнып өөрө-ниринге кижизидикчи салдарын тодарадып билири. Тоожу – эпиктиг калбак чогаал жанры деп билиишкинни тодарадып билири. Тоожу болгаш чечен чугааның ылгалын тайылбырлап билири
	Саган-оол О. К. «Найырал»	2	Чогаалдың темазын болгаш кол бодалын тодарадып билири. «Найырал» деп чечен чугааның амыдыралчы үндезиннерин, кол маадырның иштики делегейинин (психологиязынын) болгаш аажы-чаңының өскерлиринге салдарлыын илередип билири. Номчаан чүүлүнгө чоок кылдыр эдerti чугаалаары (Адар-оол болгаш Марусяның аян-чоруу, бойдустун берге байдалдарының үезинде боттарын алдынып билири). Найырал темазын чураанын ажыдып, сайгарып билири
	Кудажы К.-Э. К. «Сарыг-оолдун плантациязы» Чогаал теориязы. Композиция болгаш сюжет дугайында билиг	2	Чечен чогаалдың темазын болгаш кол бодалын тодарадып, чогаалда пейзажтың салдарын билири. Маадырларның омур-хевиринге үнелел берип, чечен чугааның дылының онзагайын сайгарып билири. Литература-теориялыг кол терминнер, билиишкиннер-биле таныжып, сайгарылгага ажыглап билири
	Доржу М. Б. «Дайынның кино көргөш...»	1	Чогаал сайгарылгазынга идепкейлиг киржири. Матрёнаның омур-хевиринге даянып, дайын темазын тодаргай илередип билири. Салгалдар аразының харылзаалыын чогаал сөзүглелинден ажыдып шыдаары. Орус херээжен маадыр Матрёнага авторнун хамаарылгазын бодунун билип турары-биле илередип билири
	Иргит И. Б. «Эргим Уля угбай»	1	Чогаалчы И. Иргиттиң чогаадыкчы ажил-чорудулгазы-биле каксы таныжары. Чогаалдың темазын болгаш идеязын тодарадып билири. Өөрөнгөн литература-теориялыг терминнер, билиишкиннерге даянып, сайгарылга күүседип билири. Бердинген темага чогаадыг бижиб билири.
Поэтиктиг одуруглар ...			

Поэзия	Пюрбю С. Б. «Төрээн дылымга»	1	Лириктиг чогаалды аянныг номчуп билири. Чогаалдың темазын болгаш кол бодалын тодарадып билири. Дылдың чурумалдыг аргаларының чогаалдың идеязын илередиринге салдарлыын сайгарып билири. Төрээн дылын өөренириниң чугулазын билип турары-биле бадыткалдыг чижектерлиг илередип билири
	Даржай А. А. «Авамга» Чогаал теориязы. Шүлүк дугайында билиг	2	Шүлүктүң темазын болгаш идеязын тодарадыры. Ава кижиниң овурун тускай чуруп илереткенин тодарадып билири. Аваның өг-бүледе, ниитилелде ажык-дузазының дугайында угаап бодап, чогаалга даянып, сайгарып билири. Дылдың чурумалдыг аргаларының чогаалда илереп келгенин, оларның тема, идея ажыдарынга салдарлыын сайгарып билири. Өөрөнгөн литература-теориялыг терминнер: шүлүк, аян, хемчээл болгаш өске-даа билиишкиннерге даянып, сайгарылга күүседип билири. Шээжи-биле аянныг номчууру
	Күжүгет М. А. «Бак сагыш башка халдаар»	2	Кижилерниң аажы-чаңында үнелиг болгаш күзенчиг эвес чүүлдерни номчаан чогаалында илереттингенин бодунуң туружу-биле тодаргайлап билири. Чогаалдың темазын болгаш идеязын тодарадыры. Шүлүктүң кижизи-дикчи талазының онзагай күштүүн тыва улустуң үлегер домаа болгаш дылдың чурумалдыг аргалары-биле бадыткап илередип билири. Чогаалдың адының символиктиг утказын, улустуң аас чогаалы-биле харылзаалыын илередип билири
	Лудуп Р. Д. «Чавыс-чавыс көжүп чоруур булуттарлыг»	1	Шүлүктүң сайгарылгазын, тур-гузуунуң болгаш бижиттингениниң онзагайын сайгарып билири. Дылдың чурумалдыг аргаларының идея тодарадырынга овурлуг салдарлыын сайгарып билир.

Бодунарның төөгүңөр өөрениңер			
Поэзия	Сарыг-оол С.А. «Алдан-маадыр»	1	Чогаалдың темазын болгаш идеязын төрөөн черниң төөгүзү-биле холбаштырып, тодарадып билири. Чогаалды шээжи-биле аянный номчууру. Чогаал маадырларының амыдыралын уран чүүлдүң өске хевирлери-биле холбаштырып тайылбырлап билири. Чоннуң коргуш чок маадырларының дугайында чогаалдың төөгүлүг үндезинни
	Лудуп Р. Д. «Улаастайга»	1	Шүлүктүң төөгү-биле холбаалы. Дылдың чурумалдыг аргаларының идея, тема илередиринге салдарлыын сайгарып билири. Чогаалдың мөзү-шынар айтырыын көдүреринге чугулазын бадыткалдыг чижектер-биле илередип билири. Чогаалды аянный номчууру
Проза	Бадра И. У. «Ужудукчу Кидиспей» («Ужудукчу Кидиспей» деп романдан үзүндү)	3	Чогаалдың төөгүлүг үндезинни тодарадып билири. Тываның бирги ужудукчузу Чооду Кидиспей дугайында амыдырал-биле холбаштырып тайылбырлап сай-гарары. Номчаан чогаалыга хамаарыштыр долу сайгарылгалыг чугааны кылып билири
Поэзия	Сувакпит О. Ө. «Сат Бүрзеккей дугайында баллада»	1	Чогаалдың темазын болгаш идеязын тодарадыры. Хамааты туруш хевирлээринге чогаалдың бижиттинген аянының онзагайын илередип билири. Тыва эки турачы дайынчыларның маадырлыг чоруу, оларның дидим, коргуш чогуң бадыткалдыг чогаалдар-биле холбаштыр сайгарып билири. Дылдың чурумалдыг аргаларына даянып, маадырларның омур-хевирин сайгарып билири. Сат Бүрзеккей дугайында немелде медээ чыып, төлевилел тургузары. Чогаалды аянный номчууру
Драматургия	Кудажы К.-Э.К. «Он бир» Чогаал теориязы. Шии чогаалының дугайында билиг	3	Тема болгаш идеяны илередип билири. Чогаалды рольдап аянный номчууру. Хамааты туруш хевирлээринге база мөзү-шынар айтырыын сайгарарына чогаалдың кижизидикчи салдарын бадыткалдыг чижектерлиг сайгарып билири. Шии чогаалының онзагай талаларын, жанрга хамаарышкан тускай терминнерни билири. Кол болгаш ийиги чергелиг маадырларга тус-тус үнелел берип, сайгарылгалыг чугааны чорудуп билири

Класстан дашкаар номчулга	Даржай А. А. «Ровнога төрүттүнгөн шүлүктөр»	1	Чогаалда болуушкунга хамаарыштыр авторнуң сагыш-сеткил илерээшкинин, туружун илередип билири. Тема болгаш идея илередири, шүлүктүң адының онзагайын тодарадып, шүлүктү сайгарып билири. Уран чүүлдүң өске хевирлеринде дайын темазын көргүскенин деңнеп сайгарары
Шупту:		68 .	

8 класс

Блок	Тема	Шак, ай- хүнү	Өөреникчилерниң күүседир уjurлуг кол-колажыл-чорудулгазы
Кирилде	Чогаал дугайында сөс	1	Кижиниң иштики делегейин база долгандыр делегейни шинчилээриниң уран аргазы – чечен чогаал, ол уран чүүлдүң бир хевири дээрзин илередири. Чечен чогаалдың кижиниң мөзү-шынарының, эстетиктиг көрүжүнүң хевирлеттинеринге, угаан-бодалының делгемчииринге салдарын билири. Уран сөстүң мөзү-шынар, эстетиктиг көрүш, угаан-бодал сайзырадыр күштүгталаларын билири. Ниитилелдин болгаш чогаалчының чогаадыкчы көрүжүнүң аразында харылзаалыын тодарадыры
Таңдым турда, таңдаш-ла мен			
Поэзия	Сарыг-оол С. А. «Улуг-Хемим» Чогаал теориязы: шүлүглел	4	Чогаалдың темазын болгаш идеязын тодарадыры. Лириктиг маадырның омур-хевири болгаш Улуг-Хеминиң чурумалын көргүскениниң онзагайын сайгарып ажылдаары, оларның чогаал идеязын илередиринге салдарын тодарадыры. Шүлүглелдин композициязы-биле ажылдаары. Лириктиг маадыр болгаш хем чурумалын өске чогаалчыларның ажылдарын деңней сайгарып ажылдап билири. Чогаалчының ажылдарында төрөөн чериниң төөгүзү, сайзыралы-биле холбаалыг онзагайын тодарадыры. Өөрөнгөн литература теориялыг терминнер,билишкиннерни билири. Чогаалды шээжи-биле аянның номчууру

	Кюнзегеш Ю. Ш. «Дыт»	2	Дылдың чурумалдыг аргала-рының чогаалга салдарын тодаратпышаан, чогаал сайгарылгазын күүседир. Кижин биле бойдустун быжыг харылзаалыын, шүлүктүн философчу утказын билири. Лириктиг маадырның оворунга, оон бот-хуунун иштики чугаазынга үнелел бээри. Бодунун билип турары-биле, мөзү-шынар, чарашты хүлээп алыр дугайында айтырыгларны сөзүглелден бадыткалдыг чижектерлиг илередип билири
	Кюнзегеш Ю.Ш. «Чөөн чүктүн кижизи мен»	2	«Чөөн чүк» деп билиишкенин делгем утказын чогаалчының ажыглаанын тодарадып билири. Символиктиг оворларның ужур-утказын илередири. Шүлүктүн темазы болгаш идеязын тодарадырынга шүлүктүн бижиттинген аянының онзагайын, дылдың чурумалдыг аргаларының салдарлыын билири. Чогаалды шээжи-биле аянның номчууру
Проза	Доржу М. Б. «Даг эзири»	1	Амыдыралдың үнезин илереткенин онзагайын, чогаалда көдүртүнген чидиг айтырыгны чогаал сөзүглелинге даянып тодарадып билири. Новелланың темазын болгаш идеялиг ужур-утказын тодарадыры. Маадырларның, ачаның болгаш эзирниң овор-хевирлерин чергелештир сайгарып билири. Символиктиг оворларның ужур-утказын тодарадып билири. Улугларның өөредиглиг чагыгларын сактып ап, хүлээп билири. Тыва литературада новелла жанрының сайзыралынга чогаалчының үлүүн илередип билири
Поэзия	Сүрүн-оол С. С. «Ырла, Хемчик»	2	Чогаалды аянның номчууру. Шүлүктүн темазы болгаш идеязын тодарадырынга авторнун оворунун салдарын тодарадып билири. Чогаалдың бижиттинген аянының онзагайын, дылдың чурумалдыг аргаларының идеялиг салдарлыын сайгарып билири
	Кенин-Лопсан М.Б. «Хүттүн ужары»	1	Шүлүктүн тургузуунун онзагайын, уран чурумалдыг аргаларының дээштиин, идея ажыдарынга салдарлыын тодарадып билири. Лириктиг маадырның оворун база Хүт ужарының чылдың аңгы-аңгы үелеринде дылдың чурумалдыг аргалары-биле илереткенин тодарадып билири. Хүт чурумалын болгаш кижиниң иштики сеткилин деңнелгелиг сайгарып билири
Проза	Кудажы К-Э. К. «Таңды кежи»	4	Чечен чугааның темазын болгаш идеязын, оон композициязын, дылдың чурумалдыг аргаларын ажыглаанының онзагайын идея ажыдарынга ажыглаанын тодарадып, сайгарып билири.

			Чолдак-Кадай болгаш Көк-Кадай кырган-авайларның өөредиглиг чугааларынын чогаалдың идеялиг утказын, темазын ажыдарынга салдарлыын тодарадып билири. Маадырларның иштики делегейин чогаал сөзүглелинге даянып, ажыдып билири. Чоннуң ёзу-чаңчылдарын шиңгээдип, амыдыралга ажыглап чоруурунга, дириг амытаннарга хумагалыг болурунга кижизиттинери. Чогаалга план тургузуп билири база план ёзугаар эдерти чугаалап билири
	Байсалова З. С. «Тайга ээзи»	2	Чогаалдың аас чогаал-биле харылзаалыын, үндезинниин тодарадып билири. Сөзүглел-биле ханы ажылдап өөренири. Чогаал темазынга даянып, ханы, сайгарылгалыг угаап боданып чаңчыгары, бодалдарын хостуг илередип билири. Чагыг сөске даянып, философчу угаап боданырын сайзырадыры, аас чугаага бодалды бадыткалдыг, чиге чугаалап өөрениринге чаңчыгары. Тоожукчу маадыр болгаш «эр сөс» деп билиишкинни деңнелгелиг тайылбырлап билири. Чогаалдың дылы, авторнуң стили болгаш дылдың чурумалдыг аргаларының онзагайын тодарадыры
Поэзия	Намзырай З. А. «Дуруяалыг-Шөл»	1	Шүлүктү аянынг номчууру. Шүлүк чогаалының онзагайын сайгарып чаңчыгары. Идеяны илередириниң аргаларын билири. Чогаалдарны деңней сайгарып өөрениринге чаңчыгары. Дылдың чурумалдыг аргаларының чогаалдың идеязын илередиринге салдарлыын сайгарып билири. Аңгы-аңгы чогаалчыларның бойдус темазынга бижиттинген чогаалдарын сайгарарынга идепкейлиг киржири
Тараам турда, тодуг-ла мен			
Проза	КудажыК-Э. К. «Тараа»	3	Чогаал адының, эпиграфтың идеялиг утка илередиринге салдарын сайгарып билири. Чогаал маадырларының аразында харылзаалар, чогаалда болуушкун, девискээр дугайында билигни шиңгээдип, бот-тускайлаң ажылдап билири. Суваңның омур-хевирин то-дарадып, ада кижизидилге дугайында чугаа тургузуп билири. Найырал темазын чырытканын илередири. Сөс-биле ажылдап өөрениринге чаңчыктылары. Чогаалга план тургузуп, долу азы шилилгелиг сайгарылга кылыры. Аас, бижимел ажылдарны күүседип чаңчыгары

Россия чоннарының литературазы. Делегей литературазы	Неверов А. С. «Аьштыг-чемниг Ташкент хоорай»(6- гы класстан уланчызы)	1	Чогаалдың кижизидикчи сал-дарын тодарадып билири. Сөзүглелде кижилерниң шы- дамык, турум, быжыг туруштуг, харыысалгалыг аажы-чаңныг болурун чырытканын тодарадыры. Чогаалчы дугайында медээлер-биле бот-тускайлаң таныжып билири. Мишка Додоновтуң овур-хевиринге үнелел бээри
Поэзия	А.Үержаа «Ажыл»	2	Шүлүктүң идеялиг утказын тодарадып, тургузуунуң онзагайын, бижиттинген аянын болгаш дылдың уран чурумалдыг аргаларының ажыглалын илередип билири. Сөс, ооң утказының ханы, делгемин илередип билири. Чогаалдың кижизидикчи салдарын сөзүглелге даянып, тодарадып билири. Чогаалчы дугайында медээлер чыып, бот-тускайлаң ажылдап билири. Авторнуң көрүжү, авторнуң туружу деп билиишкин-биле ажылдап өөренири. Угаап- боданышкынныг бижимел ажылды күүседип билири
Класстан дашкаар номчулга	Кудажы К-Э. К. «Кымыскаяк- тар»	1	Чогаалдың темазын болгаш идеязын тодарадыры. Дылдың чурумалдыг аргаларының чогаал идеязын илередиринге салдарлыын сайгарып билири
Кижичурттуг, куш уялыг			
Драматур- гия	Көк-оол В. Ш. «Самбажык»	5	В.Көк-оолдуң чогаадыкчы ажыл-херээ-биле таныжып, билип алыры. Чогаалда болуушкуннарның төөгүлүг үндезинниин тодарадып билири. Тывага аңгы демиселин, чоннуң коргуш чок маадырлыг чоруун шииде көргүскениниң онзагайын тодарадып билири. Маадырлар болгаш оларның иштики делегейи, улустуң аас чогаалы- биле харылзаалы деп билиишкиннерни сайгарып билири. Шии чогаалын рольдап номчуурунун аянын шингээди билири. Детальдарның, бойдус чурумалының чогаалдың идеялиг утказын көргүзеринге салдарын тодарадып билири. Шии жанрынга хамаарышкан теориялыг терминер, билиишкиннерни билири. Чогаал маадырларынга аас, бижимел үнелел берип билири. Чечен чогаалдың сөзүглелинге даянып, чогаалдың идеялиг утказын, чогаалчының чечен көрүүшкүнүн уран чүүлдүң өске хевирлери-биле холбаштырып сайгарып билири
	Сарыг-оол С.А.	3	Номчаан чогаалының утказын, дылының чеченин, өске чогаалдар-биле ылгалдыг болгаш дөмей талаларын билири. Чогаалды кезектерге чарып, план тургузуп билири.

	«Чечен биле Белекмаа» Чогаал теориязы. Шии дугайында билиг		Жанр талазы-биле онзагайын илередип, либретто деп билиишкинни тайылбырлап билири. Дылдың чурумалдыг арга-ларының чогаалда салдарлыын, улустуң аас чогаалы-биле холбаалыын сайгарып билири. Чогаалды рольдарга хуваажып, аянынг номчууру. Чогаалдың утказынга дүүштүр диалог болгаш монолог чугааны тургузуп билири. Тыва улустуң чаңчылдарын көргүскенининг кижизидикчи дээштиин илередири. Р. Д. Кенденбильдин «Чечен биле Белекмаа» деп операзы-биле онлайн хевирге таныжары: uk.com/video-59838956_456239616
Россия чоннарының литературазы. Делегей литературазы	Шиллер Ф. И. «Кара сагыш болгаш ынакшыл»	1	Шиллерниң чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы-биле таныжары. Шииниң темазын, идеязын тодарадып билири. Чогаалдың сюжедин аас-биле дамчыдып билири (план ёзугаар долу азы шилилгелиг). Чогаал сюжединиң төөгү-биле харылзаалыын тодарадып, тыва чогаал-биле деңней сайгарып билири. Библиотека болгаш Интернет-курлавырлар-биле ажылдап билири
Поэзия	А.Үержаа «Үш чүс харлыг кырган кускуннуң чагыы»	2	Авторнуң чогаадыкчы намдары-биле делгем таныжары. Чогаалдың аас чогаалы-биле холбаазын илередири. Кускуннуң символиктиг овурун чогаалда ажыглаанының онзагайын билири. Дылдың чурумалдыг аргаларының чогаалдың тема болгаш идея илередиринге салдарлыын сайгарып билири. Философчу уткалыг чогаалдың кол бодалын бадыткалдыг чижектерлиг илередип өөренири. Чогаалда көдүртүнген чидиг айтырыгны, чагыг бүрүзүнүң символиктиг утказын тодарадып билири. Чогаалчының хууда чогаадыкчы стилин бадыткалдыг чижектер-биле тодарадып билири
Класстан дашкаар номчулга	Өлчей-оол М. К. «Төлөвир»	2	Чечен чугааның темазын болгаш идеязын тодарадыры. Чогаалда мөзү-шынарайтырыын көдүргени болгаш ону номчукчуга таныштырганының онзагайын сайгарып билири
Проза	М. Б. Ховалыг «Ыдыктаан тук» Чогаал теориязы. Барымдаалыг чогаалдар	3	Тоожунуң идеялиг утказының ханызын, темазының чугулазын илередип билири. Чогаалдың жанрының онзагайын бадыткалдыг чижектер-биле тодарадып билири. Чогаалды төөгүлүг хүннер-биле холбаштырып тайылбырлап билири. Ыдыктыг Далай-лама XIV башкының чагыгларын делгем угаап билири. Тыва литературада барымдаалыг чогаалдар-биле таныжылга

Класстан дашкаар номчулга	Дики Церинг «Мээң оглум Далай- лама»	2	Очулга чогаалдар-биле таныжылга. Кол маадырларның овор-хевиринге үнелел бээри. Делегейниң чоннарының мөзү-шынар кижизидилгезинге, иштики сагыш-сеткил хевирлээринге, делегей чергелиг чидиг айтырыглар: тайбың чорук, бойдус камгалалы дээш о.ө. XIV Далай-лама башкының салдарлыын тайылбырлап билири. Библиотека болгаш Интернет-курлавырлар-биле ажылдап билири
Авай, авай, авайымны			
Поэзия	Сарыг-оол С.А. «Херээжен»	1	Чечен чугааның темазын болгаш идеязын тодарадыры. Авторнуң туружун, бодалын, сагыш-сеткилин тодарадып билири. Шүлүктүң тургузуунуң онзагайын тодарадыры, чоннуң ырызы бооп чоруурун билири. Аңгы-аңгы чечен чогаалдарда болгаш уран чүүлдүң өске хевирлеринде ава дугайында теманы чырыдып чоруурунунуң чоок, онзагай талаларын илередип билири. Шүлүктү аянның номчууру, ырлап күүседир
Поэзия	Сарыг-оол С. А. «Авамның ынак оглу»	1	Шүлүктүң темазын болгаш идеязын тодарадыры. Орус, тыва чоннар аразында найырал темазын ажытканының, чогаалдың бижиттинген аянын, дылын бот-хуузунда азы демнежип сайгарып билири. Кол маадырларның овор-хевиринге үнелел бээри. Чогаалда портрет, детальдарның идеялиг утка илередиринге ужур-утказын илередип билири. Шүлүктүң композициязының онзагайын сайгарып билири. Шүлүктү шээжи-биле аянның номчууру
Россия чоннарының литературазы. Делегей литературазы	Пушкин А.С. «Тураскаал»	1	Лириктиг чогаалды сайгарып билири. Шүлүкчү болгаш шүлүк деп темага хамаарыштыр бодунуң бодалдарын илередип билири. <i>Шүлүкчүнүң туружу, сөстүң күжү</i> болгаш <i>уран чечен чогаалдың дээштии</i> деп би-лиишкиннерни сайгарып билири. Тыва дылче очулгада дылдың чурумалдыг аргаларының тема болгаш идея илередиринге салдарлыын сайгарып билири
Проза	Танова Е.Т. «Иениң салым-хуузу» (тоожудан үзүндү)	3	Салым-чаяанныг херээжен чогаалчы Е.Т. Танованың чогаадыкчы ажыл-херээ-биле таныжылга. Чогаалдың жанрын тодарадыры. Чогаалга план тургузуп билири, цитаталар ушта бижири. Тайылбырлыг номчулганы күүседир. «Талантылыг ада-ие – талантылыг ажы-төл» деп темалыг ажык чугаага киржилгелии. Эпистолярлыг жанр деп билиишкин-биле таныжылга. Чечен чогаал болгаш уран чүүлдүң өске хевирлери деп теманы тодарадып билири

Поэзия	Даржай А.А. «Авамга чечээм»Боодал сонет	1	А.А. Даржайның тыва литературада үнүн тодарадып билири. Ава дугайында теманы чырытканының онзагайын илередип билири. Дылдың чурумалдыг аргаларының чогаалдың идеязын илередиринге салдарлыын сайгарып билири. Сонет жанрының чечен чогаалдың өске хевирлеринден ылгап билири. Чеченчогаалдың кижизидилгелиг салдарлыын бадыткалдыг чижектерлиг сайгарып билири
Проза	ДуюнгарМ. М. «Авамның тону»	2	Чогаалдың адының символиктиг ужур-утказын тайылбырлап билири. Мөзү-шынар болгаш ниитилелде социал теманы чырыдарынга чогаалдың онзагай талаларын илередип билири. Идейлиг утка илередиринге портрет, деталь болгаш дылының уран чурумалдыг аргаларының салдарын билири. Чогаалда ханы, философчу утканы шиңгээдири, сайгарып билири. Бодалдарын дыңнакчыга чедингир, дес-дараалашкак, билдингир, тода чугаалап билири
Поэзия	Намзырай З. А. «Авам мени манап орар»	1	Шүлүктүң темазын болгаш идеязын сөзүглелге даянып тодарадып билири, шүлүк чогаалын сайгарары. Өөрөнгөн чогаалдарының ниити болгаш ылгалдыг талалары, онзагайынга хамаарыштыр бот-тускайлаң түннел үндүрүп билири. Шүлүктү аянның номчууру
Киж болуру чажындан			
Проза	Куулар Ч.Ч. «Шораан»	5	Мөзү-шынар болгаш ниитилелде социал теманы чырыдарынга авторнуң үлүг-хуузун илередип, чогаал сөзүглелинге даянып, сайгарып билири. Тоожунуң бижиттинген төөгүзүн, кол маадырның прототивиниң, ооң амыдырал-чуртталгазының дугайын билири. Маадырның иштики делегейин илередиринге детальдарның, бойдус чурумалының база өөрөдилгеге, чараш чүүлге хандыкшылының кижизидикчи салдарлыын тодарадып билири. Тыва чоннуң амыдырал дугайында философчу бодалдарының тодарап кээринбилири. Сюжет болгаш композицияны сайгарып билири
	Чамыян К. Д. «Ханы дазыл»	4	Тоожунуң сюжет болгаш композициязын сайгарып билири. Чогаалда көдүртүнгөн айтырыгга авторнуң туружун илередип билири. Ниитилелде элээдилер болгаш ада-иелер аразында мөзү-шынар айтырыгларының чидиг талаларын илереткениниң чугулазын билип, боттарының хире-шаа-биле сайгарары. Кол маадырның иштики делегейин ажыдарынга детальдарның, бойдус чуру-малының салдарын тодарадып билири

Класстан дашкаар номчулга	Ооржак Л. Х. «Өңнүг кижиги»	1	Чечен чугааның темазын болгаш идеязын тодарадыры. Мөзү-шынар болгаш ниитилелде социал теманы чырыдарынга чогаалдың онзагай талаларын илередип билири. Монолог чугааның, портрет, деталь болгаш дылының уран чурумалдыг аргаларының чогаалда ханы, философчу утканы илередиринге салдарын билири. Ава болгаш ажы-төл темазын, кижилер аразында харылзааларны көргүскениниң кижизидикчи салдарын сайгарып билири
Поэзия	Ховалыг А. Х-О. «Үш үнө»	1	Шүлүктүң адының символиктиг утказын сайгарып билири. Чогаалда авторнун туружун: төрөөн черинге, чонунга база ие дылынга ынакшылын илередип билири
Класстан дашкаар номчулга	Гамзатов Р.Г. «Дыл»	1	Расул Гамзатовтун «Мой Дагестан» деп ному-биле таныжары. Шүлүктүң тема болгаш идеязын тодарадып билири. Дылдың чурумалдыг аргаларының чогаалдың идеязын илередиринге салдарлыын сайгарып билири
Катаптааш- кын	Түңнел кичээл. СТМ (сагынгырлар, тывынгырлар маргылдаазы)	1	Аудио болгаш видео хевирлерде чогаалдарны сонугаргап, дыңнап, сайгарып билер. Чыл дургузунда өөрөнгөн билиин камгалап билири. Катаптаашкын, янзы-бүрү үндезиннерден видео-материалдар көөрү. Бодунуң чогаадыкчы, улус-биле харылзажыр болгаш оон-даа өске арга, мергежилин сайзырадып, чөптүг ажыглап билири. Бодунуң болгаш эштериниң билиин үнелеп билири. Чогаал номчуурунга сонугаргалды. Интернет четкизинде медээ-лерин сонугаргаары: URL: http://tuvancenter.com/o-nas/
Шупту:		68 ч.	

9 КЛАСС

Блок	Тема	Шак, хуу-Саа	Өөреникчилерниң күүседир уjurлуг кол-кол ажыл-чорудулгазы
Кирилде	Чечен чогаалдың сайзыралының оруу	1	Тыва литератураның тыптып, сайзырап келген оруун шингээдири. Баштайгы тыва чогаалдар, оларның бижиттинген онзагайларын билири. Ниити медээден чугула бодалдарны ылгап, демдегеп билири. Башкызы, эш-өөрү-биле аас чугаага киржип, айтырылларга тода харыылап билири. Литератураның сорулгазын билир, тыва литератураның үндэзилекчилериниң чечен чогаалдың сайзыраарына салдарлыын билири. Литературлуг терминнер: литературлуг маадыр, омур-хевир, тема, идея болгаш чечен чогаалда көдүртүнген чидиг айтырыллар, тыва литератураның сайзырап келген оруктары дээш о.ө. билиишкиннерниң уjur-утказын билири
Мөңгө даштың сырыны			
Эрте-бурунгу тураскаалдар	Бурунгу бижимел тураскаалдар «Күлтегин» (Культегинге тураскааткан биче бижик)	2	Орхон-енисей бижиктери төөгү, дыл база чогаал сайзыралының чажыттарын шыгжаан делегей чергелиг үнелиг чүүл дээрзин медеп билири. Бурунгу бижимел тураскаалдар, «Күлтегин» деп чогаалда девискээр, омур-хевирлер дугайында сайгарып билири. Тоожуушкун кезектерин тодарадып билир. Төрөөн черинге ынакшылды, шынчы чорукту көргүскени. Көжээде бижимелдерни сайгарып өөренириниң эге билиглерин шингээдири. Эрте-бурунгу бижиктерде чечен үе, чечен девискээр онзагайларын тывары
	«Означенное суурдан тывылган тураскаал»	1	Чечен чогаалды сеткил-хайнышкынныг хүлээп, аянныг номчулганың негелделерин сагып номчууру. Чогаалдың бижиттинген аянының онзагайын, идеялиг утказын сайгарып билири. Чогаалдың очулгазында дылдың чурумалдыг аргаларын тодарадып билири. Сайгарылгалыг чүүлдер-биле ажылдап билири
Поэзия	Кюнзегеш Ю. III.	1	Баллада жанрының компо-зициязының онзагайын тодарадып билири. Тема, идея болгаш сюжеттиң онзагайын, дылдың чурумалдыг аргаларының ажылгалын илередиң билири.

	«Көк-Эл»		Чогаалга план тургузуп, эдerti чугаалаары. Көк-Элдин оворунун символиктиг овор-хевирин тургузары. Бижимел ажилдарның янзы-бүрү хевирлерин күүседир
	Кюнзегеш Ю. Ш. «Багырның хылыжы»	2	Чогаалдың тема, идеязын то-дарадыр үндезинни илередип билири. Дылдың чурумалдыг аргаларының ажыглалын илередири. Детальдың символиктиг утка илередип турарын тодарадыры. Немелде материалдар-биле ажылдап билири
	Даржай А. А. «Бурунгунун изи-биле»	1	Чогаалдың тема, идеязын тодарадып билири. Чогаалдың адының символиктиг утказын тодарадыры. Авторнун туружун тодарадыры. Чогаалдың идеялиг утказын шингээдип алырынга үлегер домактарның, чечен сөстөрнүн салдарын билири. Бот- хуузунун бодалдарын аас, бижимел логиктиг шын илередири
	Иргит И. Б. «Көжээ дажы»	1	Шүлүктүн идеялиг ужур-утказын, хамааты пафосту тодарадыры. Мөзү-шынар айтырыының философчу утказын тайылбырлаары. Чагыг мотивин илереткенинин онзагайын, чогаалдың дылының онзагайын тодарадып, ужур-утказын сайгарып шыдаары. Авторнун туружун лириктиг маадырның оворунга даянып илередири
Класстан дашкаар номчулга	Мижит Э. Б. «Кыйгы»	1	Чогаалдың тема, идеязын үе, девискээр, шимчээшкин дузазы-биле тодарадыры. «Шүлүк-боданыышкын» деп терминни чогаал сөзүглелинге даянып тодарадыры. Тоожукчу маадырның оворун, аажы-чаңын тайылбыр номчулгага илередип билири. Бодунун бодалын сөзүглелдерге даянып, аас болгаш бижимел илередири
Танды, Саян ийи сынның аразынга			
Проза	Тока С. К. «Каргыга чорааным» Чогаал теориязы. Очерк	3	Тыва литературада очерк жанрын сайзырадырынга чогаалчының салдарынтодарадып билири. Чогаалдың кол болгаш иштики темаларын тодарадып билири. Тоожукчу маадырның овор-хевиринге үнелел бээри, тодаргай үени чогаалда чураанының онзагайын илередири. Дылдың чурумалдыг аргаларының онзагайын тодарадыры. Бижимел ажилдарны күүседип билири. Тыва литературада очерк жанрының сайзыралының төөгүзүн билири. Очерктин хевирлерин тодарадып шыдаары

Поэзия	Сарыг-оол С. А. «Саны-Мөге»	4	«Саны-Мөге» деп шүлүглелдин тема, идеясын тодарадыры. Чогаал болгаш Тыва төөгүзүнүн харылзаалыын тодарадып билири. Авторнун чогаалды бижээнинин аянын, дылдың чурумалдыг онзагайын илередири. Чогаалда чечен девискээр, чечен үени бадыткалдыг илередири. Шүлүглелдин маадырларының омур-хевиринге үнелелди бээри, прототип деп билиишкинге дүүштүр чергелештир сайгарып билири. Эгелерге план тургузары. Тыва литературада шүлүглелдин онзагай салдарлыын илередири. Бижимел ажылдарның янзы-бүрү хевирлерин күүседери. Аянын номчулганың күүселдези
	Идам-Сүрүн М. Ы. «Союспаң» Чогаал теориязы. Баллада дугайында билиг	2	М. Ы. Идам-Сүрүннүн чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы-биле таныжылга. Балладаның бижиттинген үезин, аас чогаалы-биле холбаалыын тодарадып билири. Портрет, пейзажтың тема болгаш идея илередиринге салдарлыын тодарадыры. Лиро-эпиктиг чогаалдарга хамааржыр чогаал жанрларын катаптаары, балладаның тургузуунун, ужур-утказының онзагайын илередири. Литературлуг терминнер болгаш билиишкиннерни билер, сайгарылгага чогумчалыг, билдиг ажыглап билири
	Пюрбю С. Б. «Чечек» Чогаал теориязы. Шүлүк чогаалының	5	«Чечек» деп шүлүглелдин кирилде кезээнин ужур-утказын тайылбырлап билири. Тема, идея-ның болгаш композициязының онзагайын тодарадып билири. «Онегин строфазы» деп билиишкинниң база шүлүглелде чаңчылчаан тыва шүлүк тургузуундан ылгалдыын тодарадыры. Композиция тургузуунда портрет болгаш пейзаж салдарын илередири. Дылдың чурумалдыг онзагайының омур-хевирлер чуруурунга, идеялиг утка илередиринге салдарлыын тодарадыры. Шүлүглелдин тыва литературада туружун тодарадыры. Критиктиг литература-биле ажылдап билири. Орус болгаш тыва литератураны деңгей сайгарып билири.

	лиро-эпиктиг хевиринин дугайындабилиг		Лира-эпиктиг чогаалдар дугайында өөрөнгөнийн катаптаары. Ук жанрның чогаалдарының онзагайын тодарадыры. Литературлуг терминнер ажыглап, чогаалды сайгарары (литературлуг маадыр, овор-хевир, тема, идея, лира-эпиктиг чогаалдар, баллада, шүлүглел, шүлүктээн роман)
Поэзия	Пюрбю С. Б. «Кара-Суг»	1	С.Б. Пюрбюнүн хамааты лирикасын өөрөнири. Шүлүктүн философчу ужур-утказын тодарадыры. Бойдус чурумалы болгаш кижинин амыдыралын чергелештир, аразында харылзаалыын тодар-гайлап, сайгарып өөрөнири.
	Пюрбю С. Б. «Хайыракан»	1	Лириктиг маадырның сагыш-сеткил илерээшкининге даянып, авторнун туружун тодарадып билири. Чогаалда бижик дем-дектеринин идея тодарадырынга салдарын сайгарып билири. Чогаалдың дылының чурумалдыг онзагайын сайгарып билири
	Намзырай З. А. «Аяк хээлиг Тыва чуртум»	1	Зоя Намзырайның чогаадыкчы допчу-намдары-биле таныжылга. Чогаалдың адының символиктиг уткасын тодарадып билири. Чогаалды сайгарып билири. Бижик демдектеринин идеялиг салдарлыын тодарадыры. Чогаалды аяанныг ырлап күүседири
Класстан дашкаар номчулга	Туң-оол О. К. «Тоолзуг оранда»	1	О. К. Туң-оолдун чогаадыкчы ажил-херээ-биле таныжылга. Чогаалдың адының идеялиг уткасы болгаш тоожукчу маадырның оворун сайгарып билири. Чогаалга хамаарыштыр айтырыглар салып билири
Проза	Куулар Н. Ш. «Аңнаашкын соонда болчаг»	2	Номчаан чогаалынга дүүштүр сайгарылганы кылып өөрөнири. Чогаалдың тема, идеясын үе, девискээр байдалдарын тодарадып сайгарып билири. Медерелдиг, аяанныг номчууру, дылдың чурумалдыг аргаларын илередири, оларның чогаалга салдарын тодарадып билири. Чечен чугааның сюжеттиг шугумунга план тургузары, кижизидикчи ужур-утказын тодарадыры. Төөгү болгаш күрүне айтыры деп билиишкиннерни бердинген айтырыгларга дүүштүр сайгарары. Төөгүде эрте-бурунгу түрктөр аразында эвилелчи болгаш чөрүлдээлиг хамаарылгаларның үнүп кээр чылдагааннарын өөрөнир. Урандай

			болгаш Аялзының овор-хевирлеринге даянып, хүлээлге (күрүне чергелиг) болгаш сагыш-сеткил (амы-хуунуң) чөрүлдээзи деп билиишкиннерни сайгарары. Боттуг чүүлдерниң (детальдар) овор-хевирлер чуруурунга салдарлыын тодарадыры
Драматургия	Көк-оол В. Ш. «Хайыраан бот» Чогаал теориязы. Трагедия – шии чогаалының хевири	5	Драматург В. Ш. Көк-оолдуң чогаадыкчы ажил-херээ-биле таныжылга. Тыва литератураның сайзыралының төөгүзүндө шииниң быжыг туружун база тема болгаш идея, сюжет болгаш композициязын тодарадыры. Чөрүлдээниң чидиг талалары болгаш маадырларның овор-хевири, сюжет шугумунда тода илереттингенин өөренири. Чуртталганың үнези, ынакшыл, мөзү-шынар айтырыгларын херек кырында амыдырал-биле холбаштырып сайгарары. Бижимел ажилдарның янзы-бүрү хевирлерин күүседири. Чогаалдың трагедия жанрынга хамаарышкан литературлуг тер-миннер-биле ажилдаары: трагедия, чидиг чөрүлдээ, эрте-бурунгу Греция дээш о.ө. «Хайыраан бот» деп шии дугайында сайгарылгалыг чүүлдер-биле ажилдап билири
Россия чонна рының литературазы. Делегей литературазы	Шекспир В. «Ромео биле Джульетта»	1	Чогаалдың тема болгаш идеязын илередири. Шекспирниң чогаалдарының тыва дылда очулгазының дугайында өөренири. Очулга ажылынга дүүштүр ханы билдилиг болурун илередири. С. Б. Пюрбюнүң очулгаларының («онегин строфазы») дээштиин тодарадыры
Дайын дээрге дарызыг чыт			
Поэзия	Пюрбю С. Б. «Тулчуушкунче»	1	Шүлүктүң тема болгаш идеязын тодарадыры. Лириктиг маадырның овуру-биле бүгү чоннуң сеткил-хайныышкынныг овор-хевирин тодарадыры. Амыдыралда боттуг барымдааларга даянып, чогаалда болуушкуннарны болгаш маадырларның овор-хевирин чергелештир сайгарары.

			Шүлүк чогаалының долу сайгарылгазын күүседери
	Пюрбю С.Б. «Кызыл кош»	1	Балладаның бижиттинген төөгүзү, тема болгаш идея, тоожукчу маадырның мурнундан хамааты туружу бедик чырыттыңан чоннуң ниити омур-хевирин көргүскенин тодарадыры. Тыва чоннуң Кызыл Армияга дузазын база төөгүлүг үени чураанының онзагайын тодарадып сайгарары. Чогаалдың композициязын илередири. Шээжи-биле аянның номчулганы күүседери
Проза	Сарыг-оол С. А. «Белек»	4	Тыва литератураның төөгүзүндө тоожунуң туружун тодарадыры. Чогаалдың бижиттинген төөгүзү, чоннуң ниити бедик көдүрлүүшкүннүг база байдалдарга дүүштүр омур-хевирин көргүскенинин онзагайын тодарадыры. Дылдың чурумалдыг аргаларын ажыглааны тема, идея, сюжет болгаш композициязын сайгарарыңа дээштиин тайылбырлап билири
	Саган-оол О. К. «Арат чоннуң мурнундан»	2	Тыва литературада очерк жанрының сайзыраарыңа О.К. Саган-оолдуң кириген салдарын тодарадыры. Чогаалдың идеялиг угланышкынын болгаш теманы илередири. Тоожукчу маадырның омурун тода ажыдып билири. Чогаалда социал-төөгү болгаш мөзү-шынар айтырыгларын көдүргенин бодунуу-биле билип турарын тайылбырлап шыдаары
Класстан дашкаар номчулга	Щипачёв С.П. «Тыва өңнүктеримге»	1	Тыва литератураның сайзыралыңа С. П. Щипачёвтуң кириген үлүүн тодарадыры. Очулгалары-биле таныжары. Совет болгаш тыва чогаалчыларның эп-найыралдыг ажыл-чорудулгазының дугайында шүлүктерде илереттингенин тодарадып билири. Найырал теманыңа бижимел ажылдарны күүседери
Тос-ла чүзүн малымайны			
Поэзия	Эренчин В. Л. «Дөнен-Шилгим»	1	Көшкүн чоннарның ёзу-чаңчылдарында аътка хамаарылганы илереткенин тодарадыры. Чогаалдың идеялиг угланышкынын болгаш теманы илередири. Шүлүкчүнүң чогаадыкчы ажыл-херээ-биле таныжылга. Чогаалдың дылының чурумалдыг онзагай-ларын илередири

	Эренчин В. Л.«Кадарчы уруг»	1	Чогаалдың идея болгаш темазын илередири. Тыва шүлүк чогаалының сайзыралында ынакшыл темазынга бижиттинген баштайгы чогаал-биле таныжары. Чогаалдың идеялиг утказын илередиринге деталь, диалогтарның салдарын сайгарып билири
Проза	Танова Е. Т.«Кара-Бай» (тоожудан үзүндүлөр)	4	Е. Т. Танованың чогаадыкчы ажыл-херээ-биле таныжылга. Тоожунуң идеялиг угланыышкынын болгаш темазын илередири. Чогаалда чечен үе, чечен болуушкунну илередип, үениң идеологтуг угланыышкынын сөзүглел болгаш амыдырал-биле холбап тайылбырлап шыдаары. Кол маадырның овуру болгаш ооң прототивиниң дугайында сайгарып билири. Чогаалда социал-төөгү,өг-бүлө, хуу амыдырал болгаш ниитилел амыдыралын көдүрген айтырыгларны бодунуу-биле билгенинге даянып тайылбырлаары. Дылдың чурумалдыг аргаларын ажыглаанының онзагай дээштиин тайылбырлап билири
Поэзия	Серен-оол В. С. «Өгже чалалга»	1	Шүлүктүң тема болгаш идеязын тодарадыры. Тыва чоннуң эрте-бурунгудан бээр оран-савазынга – өггө хүндүткел ёзузун илереткенин өөренири. «Өг», «октаргай» деп билиишкиннерниң философчу утказын тодарадып билири. Шүлүк чогаалының долу сайгарылгазын күүседир
Аспас дизе, хая көрүн			
Проза	Даржай А. А. «Онгар»	3	Чогаалдың символиктиг адының утказын тодарадып билири. Тоожуда ниити чуруттунган овор-хевирлер-биле ажылдаары. Чогаалда социал-төөгү, мөзү-шынар айтырыгларының көдүртүнгенин сөзүглелге даянып тайылбырлаары. Маадырларның аажы-чаңыга үнелел кылып билири. Чогаалда «онгар» чурумалын маадырның иштики сагыш-сеткил илередириниң чепсээ дээрзин тайылбырлаары. Литературлуг терминнер ажыглап, чогаал сөзүглелинге даянып, «кижи», «өг-бүлө»

			болгаш «ниитилел» деп билиишкиннерни сайгарып, тайылбырлап билири
	Даржай А. А. «Он рубль»	2	Чечен чугааның тема болгаш идеязын тодарадыры. «Адалар болгаш уруглар» темазын чогаал база херек кырында амыдырал-биле холбап, улуглар болгаш уруглар темазын сайгарып билири. Кырган-ава Сериңниң ооң оглу Мөңгүн-оолдуң аразында хамаарылгазында чидиг айтырыгны көдүргенин ханы сайгарып билири. Аваның сагыш-сеткилиниң иштики байдалын (психологтуг) монолог дузазы-биле илереткенин сайгарып билири. Детальдарның (боттут чүүлдерниң), албан бижиктериниң идеялиг утка-хөөнүн илередиринге чечен чугааның салдарлыын тодарадып билири. Дылдың чурумалдыг аргаларын ажыглаанының онзагай дээштиин тайылбырлап билири
	Сеглеңмей Ф. Ш. «Тын дээш демисел»	3	Ф. Ш. Сеглеңмейниң чогаадыкчы ажыл-чорудулгазын өөренири. Чогаалдың идеялиг утка-хөөнүн болгаш тематиказын илередип билири. Социал-төөгү болгаш чүдүлгө айтырыгларын сөзүглелге болгаш херек кырында амыдыралда байдалдарга даянып, тодаргай үелерде идеологтуг угланышкыннар-биле холбаштыр сайгарып билири. Маадырларга ниити болгаш бот-тускайлаң үнелелди берип билири. Бедик билиг чедип алыр күзелдиг, берге орук эрткен тыва ламаларның болгаш хуурактарның омур-хевирин сайгарып билири. Чогаалдың тургузуунун, дылының онзагайын тодаргайлап билири. Ном саңыга болгаш Интернет-курлавырлар-биле ажылдап билири
Поэзия	Өлчей-оол М. К. «Үш чүве кара». «Үш чүве дошкун». «Үш чүве дудуу».	2	Шүлүктүң тема болгаш идеязын тодарадыры. Чогаалдың аас чогаалы-биле холбаазын илередип билири, шүлүк чогаалының үштээн тывызык-шүлүктер деп хевирин-биле ажылдап билири. Шүлүктү сайгарып билири. Дылдың чурумалдыг аргаларын ажыглаанының онзагай дээштиин тайылбырлап билири

Россия чоннарының литературазы. Делегей литературазы	Распутин В.Г. «Дириг чорааш черле утпа»	1	Шүлүктүң тема болгаш идеязын тодарадыры. Шериг хүлээлгезиниң дугайында чугаага бодалын илередип, киржип билири
Поэзия	Мижит Э. Б. «Сүбедей»	4	Шүлүглелде тема, идеяны тодаргайлап, чечен үениң онзагайын тайылбырлап билири. Чогаалдың композиция тургузуунда онзагай талаларны: Сүбедейниң кыйгызын, Черниң харызын, Сүбедей болгаш Чиңгис-Хаанның диалогун, харыы-кыйгыны база Сүбедейниң ырызын, авторнуң философчу угаап-бодаашкынын илередип билири. Шүлүглелди сайгарып билири
	Даржай А. А. «Тыва дылым»	1	Чогаалда тема, идеяны тодаргайлап билири. «Шүлүк-тураскаадыг» деп билиишкинни тайылбырлап билири. Чогаалдың идеялиг угланыышкынын лириктиг маадырның, ооң хамааты туруштуун сайгарып, илередип билири. «Ыдык», «ат-алдар» болгаш «чоннуң салым-чолу» деп билиишкиннерниң утка- хөөнү- биле ажылдап билири. Дылдың чурумалдыг аргаларын ажыглаанының онзагай дээштиин тайылбырлап билири. Чогаалды сеткил-хайныышкынның, шээжи-биле аянның номчууру
Шупту:		68 ч.	

